

НЭМЭГДСЭН ӨРТГИЙН АЛБАН ТАТВАРЫН ЧӨЛӨӨЛӨЛТ: МОНГОЛ УЛСЫН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ БА ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

(Дүн шинжилгээ)

*Ш.Батцэнгэл, О.Билгүүтэй,
И.Жаргалзаяабямба, Г.Уянга*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

1.НӨАТ-ын тухай ойлголт

НӨАТ-ын үүрэг, давуу болон сул талууд

2.НӨАТ-ын суурийг чөлөөлснөөр гарах эдийн засгийн үр дагаврыг тооцох нь

3.Монгол Улс дахь НӨАТ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн өнөөгийн байдал, динамик хандлага

НӨАТ Монгол Улсад

НӨАТ болон ДНБ-ний хамаарлын шинжилгээ

4.Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын судалгаа

5.Монгол Улсын болон гадаадын зарим улс орнуудын НӨАТ-ын болон НӨАТ-аас чөлөөлөх бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нэр төрлийн судалгаа

5.1.Европын Холбоо

5.2.Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

5.3.Бүгд Найрамдах Латви Улс

5.4.Тайвань

ХАВСРАЛТ

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

УДИРТГАЛ

Судалгаанд Монгол Улсын болон гадаадын зарим улс орнуудын нэмэгдсэн өртгийн албан татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлтийн өнөөгийн байдлыг судалж, чөлөөлөлтийн суурийг өөрчлөх, өргөжүүлэхтэй холбоотой ерөнхий санал, дүгнэлтийг боловсруулав.

Судалгааны хамрах хүрээ: Судалгааны явцад Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, түүний бүтэц бүрэлдэхүүн, төсөв, татварын орлого, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлттэй холбоотой мэдээлэлд тоон болон чанарын шинжилгээ хийж, Монгол, Европын холбоо, БНСУ, Тайвань, Латви зэрэг орнуудын нэмэгдсэн өртгийн албан татварын хуулийг харьцуулан судаллаа.

Судалгааны 1-р хэсэгт нэмэгдсэн өртгийн албан татварын ногдуулалтын үйл явц, үүрэг, давуу, сул талуудыг тайлбарласан болно.

Судалгааны 2-р хэсэгт НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлэхэд гарах эдийн засгийн засгийн үр дагаврыг хэрхэн тооцвол зохистой болохыг тогтооход хөтөч болох онолын ойлголтуудыг системтэйгээр авч үзсэн.

Судалгааны 3-р хэсэгт НӨАТ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн өнөөгийн байдлыг дэлгэрэнгүй шинжлэн судалсан.

Судалгааны 4-р хэсэгт Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын судалгааг авч үзсэн бөгөөд салбарын ДНБ-д эзлэх НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг салбараар судалсан болно.

Судалгааны 5-р хэсэгт гадаад улс орнуудын туршлага, эрх зүйн зохицуулалтыг судлагдахуун болгон авч үзсэн болно.

Түлхүүр үг: *Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт, татварын орлогын бүтэц, төсвийн орлого, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, эцсийн хэрэглээ*

Keywords: *Value added tax, value added tax exemption, tax revenue structure, public budget revenue, gross domestic product, final consumption*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

НӨАТ-ын суурийг чөлөөлөхөд татварын орлого буурч, хэрэглэгч, үйлдвэрлэгчдийн татварын дараах орлого нэмэгдэх сайн талтай хэдий ч төсвийн зарлагын санхүүжилт дутагдах сөрөг үр дагаврыг бас араасаа дагуулж байдаг. Бий болсон дутагдлыг санхүүжүүлэхдээ зээлийн эх үүсвэрийг ашиглах бөгөөд энэ нь хувийн секторын хөрөнгө оруулалтыг бууруулах нөлөөтэй болохыг тайлбарлаж, ерөнхий үр дүнг нэгтгэхдээ ямар хүчин зүйлсийг харгалзах учиртайг 1-р хэсэгт тодорхойлсон.

Гадаад улс орнуудтай харьцуулан судлахад НӨАТ нь Азийн орнуудад дунджаар 11.6 хувь, Америк, Номхон далайн орнуудад дунджаар 13.34 хувь, Африкийн орнуудад 16 хувь, Европын улсуудад дунджаар 19.97 хувь байна. НӨАТ-ын хувь нь дэлхийн дунджаар 15.43 хувь байгаа нь манай улсынхтай харьцуулахад 5.43 хувиар өндөр байгаа юм.

Судалгаанд авагдсан Латви Улс бараа үйлчилгээний онцлогоос шалтгаалж 5-21 хувийн хооронд НӨАТ ногдуулдаг бол БНСУ, Тайвань, Латви Улсуудын татварын орлогод эзлэх НӨАТ-ын хувийн жин ерөнхийдөө ойролцоо буюу 20-27 хувийн хооронд байна. Тайванийн хувьд НӨАТ-ын хувь харьцангуй бага буюу 5 хувь байгаа нь НӨАТ-ын нийт татварын орлогод эзлэх хувийг нь бага болгоход нөлөөлсөн гэж дүгнэж болохоор байна. Монгол Улс болон дээрх 3 улсын ДНБ-ний өсөлт нь хол зөрөөгүй буюу 2.63-4.26 хувийн хооронд байгаа нь улс орнууд өөр өөрсдийнхөө эдийн засгийн онцлогт тохирсон төсөв, татварын бодлого хэрэгжүүлдэгтэй холбоотой гэж хэлж болно.

Бидний хийсэн судалгаанаас манай улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 60 гаруй хувийг эзэлдэг эцсийн хэрэглээнд нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг ногдуулдаг тул энэхүү татвар нь төсвийн орлогыг бүрдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг, тоо хэмжээ нь харьцангуй тогтвортой, өндөр ач холбогдолтой болох нь харагдаж байна. Түүнчлэн, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт нь жил дараалан нэмэгджээ. Тухайлбал, сүүлийн 4 жилийн туршид НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хэмжээ нь 2.3 хувиас 4.3 хувь болж өссөн бол төлөгдвөл зохих байсан НӨАТ-т эзлэх хувь нь 29 хувиас 42 хувь болж өсжээ. Өөрөөр хэлбэл, энэ хэмжээгээр НӨАТ-ын чөлөөлөлт нь үйлдвэрлэгч, ялангуяа эцсийн хэрэглэгчдэд эерэг таатай боломжийг олгосон байна.

Аливаа албан татварын чөлөөлөлтийн нэг гол зорилго нь онолын хувьд эдийн засгийн өсөлтийг дэмжихэд чиглэгдсэн байдаг гэж хэлж болно. Сүүлийн 4 жилийн байдлаар ДНБ, НӨАТ-ын чөлөөлөлт хоёр ерөнхийдөө ижил чиглэлтэй байгаа ч 2020 онд чөлөөлөлт өссөн байхад ДНБ тодорхой хэмжээнд буурсан байна.⁹³ Энэ нь эдийн засгийн өсөлтөнд татвар, чөлөөлөлтөөс гадна олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг болохыг харуулж байгаа юм. 2020 онд эцсийн хэрэглээ өндөр хэвээр байсан ч хөрөнгө оруулалтын зардал хумигдсан нь ДНБ-ийг бууруулжээ.

Нэгэнт НӨАТ нь ДНБ-тэй эерэг хамааралтай, ДНБ-ний шалтгаан болж байгаа болохоор НӨАТ-ын хэмжээг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй юм гэсэн дүгнэлтэд туйлшрахгүйгээр хэрэглээ зонхилсон эдийн засгийн бүтцийг анзаарч, чөлөөлөлт нь НӨАТ-ын дүнг багасгах нөлөөтэй хэдий ч НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хэмжээ, өөрчлөлтийн онцлогийг харгалзан чөлөөлөлтийн суурийг өөрчлөх, өргөжүүлэх асуудлыг макро эдийн засгийн үр дүнгийн үзүүлэлтүүдийн харилцан шүтэлцээнд тулгуурлан судалж, эдийн засгийн үр дагаврыг нь нарийвчлан тооцох нь чухал юм.

⁹³Зураг 10-аас харна уу.

Монгол улсын татварын орлогын ДНБ-д эзлэх хэмжээ дэлхийн улс орнуудын дундажтай ойролцоо буюу 24 хувь, НӨАТ-ын хувь дэлхийн дундажтай харьцуулахад 5.43 хувиар бага, чөлөөлөлтийн хэмжээ жил бүр нэмэгдсээр байна. Нийт татварын орлогын 26 хувийг эзэлдэг нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлтийн татварын нийт орлогод эзлэх хувь ч сүүлийн 4 жилийн турш жил бүхэн нэмэгдэж 10-аас 19 хувьд хүрчээ.

Түүнээс гадна Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг салбараар нь судлахад НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хувь хамгийн өндөр байгаа эхний 5 салбарт:

- Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа (Зээл олгох үйлчилгээ, даатгалын үйлчилгээ, валют солих үйлчилгээ)
- Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа (дэлгэрэнгүйг хавсралт файлаас харах боломжтой)
- Уул уурхай олборлолт (Газрын тос, экспортод гаргасан ашигт малтмалын бүтээгдэхүүн, борлуулсан алт)
- Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа (дэлгэрэнгүйг хавсралт файлаас харах боломжтой)
- Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа гэсэн салбарууд орж байна.

Харин НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хувь хамгийн бага байгаа 5 салбарт:

- Мэргэжлийн болон техникийн үйл ажиллагаа
- Боловсрол (Боловсролын болон мэргэжлийн сургалт явуулах тусгай зөвшөөрөлтэй хувь хүн, хуулийн этгээдийн эрхлэн гүйцэтгэж байгаа дүрэмд нь заасан боловсрол, мэргэжил олгох үйлчилгээ)
- Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа
- Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа
- Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын завсар, үйлчилгээ гэсэн салбарууд тус тус багтаж байна.

ДНБ-д эзлэх хувь нь харьцангуй бага байгаа салбарын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үйлдвэрлэлийн өсөлтийг татварын суурийн чөлөөлөлтөөр дамжуулан дэмжих нь чухал байдаг. Тэгвэл судалгааны 5-р хэсэгт чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хувь харьцангуй бага байгаа, гадаад улсын НӨАТ-ын хуульд чөлөөлөгдөхөөр заасан хэдий ч манай улсын хуульд чөлөөлөгдөхөөр тусгагдаагүй гэсэн 2 шалгуурыг үндэслэл болгож, чөлөөлөх эсэх талаар судлах боломжтой бараа үйлчилгээнүүдийг тодорхойлвол эдгээрт:

- Усалгааны зориулалтаар нийлүүлсэн ус
- Хөдөө аж ахуйн техник хэрэгсэлд ашиглах цахилгаан
- Зохиогчийн эрхийг ашигласны төлбөр
- Сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээ
- Бүх шатны боловсролын үйлчилгээ
- Орон сууц, орон сууцны газрын түрээс
- Үл хөдлөх хөрөнгө, газрын худалдаа
- ТҮЦ, гудамжинд наймаа эрхлэгчдийн бараа, үйлчилгээ гэсэн нэр төрлүүд багтаж байна.

Эцэст нь дээр дурдсан хүчин зүйлүүдийг харгалзаж, нэмэгдсэн өртгийн албан татварын суурийг өргөжүүлэх асуудлыг макро эдийн засгийн урт, дунд хугацааны зорилтууд, хязгаарлагдмал санхүүгийн нөөцийн хуваарилалтын сувгууд болох хэрэглэгч, үйлдвэрлэгчдийн мөнгөн орлогын хуваарилалт, засгийн газрын зардлын үр ашиг, мөнгө санхүү, зээлийн орчны хүрээнд нарийвчлалтай судлаж, нягт нямбай хандах нь зүйтэй гэж хэлэх байна.

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

1.НӨАТ-ын тухай ойлголт⁹⁴

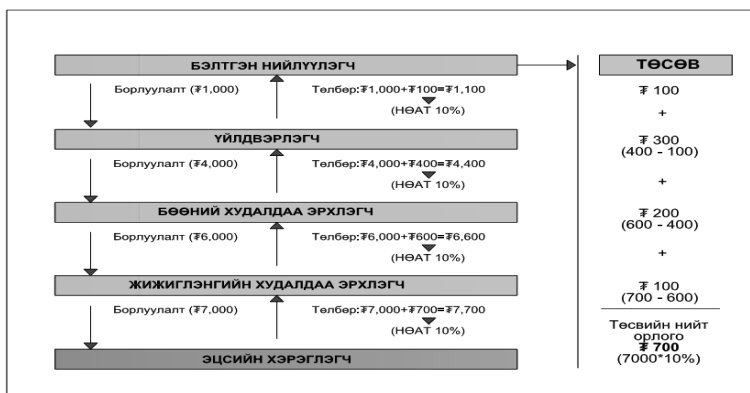
НӨАТ гэж юу вэ?

Бараа, үйлчилгээний хэрэглээнд ногдуулах татварыг нэмэгдсэн өртгийн албан татвар гэнэ. НӨАТ-ыг үйлдвэрлэлийн шат дамжлага бүрд ногдуулж, төлж байдаг. Үүнд: түүхий эд, материал худалдан авах, түүнийг боловсруулах, бэлэн бүтээгдэхүүнийг бөөний үнээр нийлүүлэх, жижиглэнгийн худалдаа эрхлэх зэрэг үйл ажиллагааг хамруулж болно.

Үйлдвэрлэлийн эдгээр шат дамжлага бүр бэлэн бүтээгдэхүүний "өртгийг нэмдэг" тул энэхүү татварыг нэмэгдсэн өртгийн албан татвар гэж нэрлэдэг. Үйлчилгээний хувьд НӨАТ-ыг тухайн үйлчилгээ эцсийн хэрэглэгчдэд хүрэх үед ногдуулдаг. Тиймээс аж ахуйн нэгж, иргэн бүгд худалдан авч буй бүтээгдэхүүндээ татвар төлдөг гэсэн үг. “Ер нь НӨАТ-ыг чөлөөлөхийн зорилго нь эдийн засагт төдийлөн өндөр үүрэг гүйцэтгээгүй байгаа салбарын үйлдвэрлэлийг дэмжих явдал байдаг гэж хэлж болно”.⁹⁵

Түүнчлэн үйлдвэрлэгч, бөөний худалдаа эрхлэгчид түүхий эд материал, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн, бэлэн бүтээгдэхүүн худалдан авах тутамдаа НӨАТ төлдөг. Тэд өөрийн хагас болон бэлэн боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг борлуулах үедээ худалдан авагчдаас НӨАТ-ыг цуглуулна. Татварын төсөвт төлөгдөх хэсэг нь бэлтгэн нийлүүлэгчдэд төлсөн татвар болон худалдан авагчдаас цуглуулсан татвар хоёрын зөрүү байдаг.

Зураг 7. НӨАТ-ын дүнг тооцоолох жишээ

Эх сурвалж: jishee.jpg (6384479) (bp.blogspot.com)

⁹⁴НӨАТ-ын тухай хууль

⁹⁵Harvey S.Rosen Public finance, Taxation and income distribution, 2011

НӨАТ-ын үүрэг, давуу болон сул талууд

Аль ч татвар дараах үүргийг эдийн засагт гүйцэтгэдэг гэж үзэж болно.⁹⁶

- 1) Нөөцийг хуваарилах
- 2) Орлогын дахин хуваарилах
- 3) Эдийн засгийг тогтворжуулах

Явцуу утгаараа татвар нь эдийн засагт доорх үүргүүдийг гүйцэтгэдэг байна.⁹⁷

- ✓ Баялгийг дахин хуваарилах
- ✓ Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих
- ✓ Орлогын тэгш бус байдлыг багасгах
- ✓ Үнийн түвшинг тогтворжуулах
- ✓ Хэрэглээг урамшуулах
- ✓ Тодорхой салбарыг хамгаалах
- ✓ Шинэ салбарын үйл ажиллагааг дэмжих
- ✓ Орлого, хуримтлалыг нэмэгдүүлэх зэрэг болно.

НӨАТ ч мөн өөрийн ногдох суурь, хөнгөлөлт, чөлөөлөлт, хувь хэмжээгээр дамжуулан дээрх үүргийг үнийн түвшний өөрчлөлтөөр дамжуулан гүйцэтгэдэг. Тухайлбал, зарим салбарт НӨАТ-ыг чөлөөлж болно, эсвэл НӨАТ-ын хувь хэмжээг багасгаж болно. Эдгээр тохиолдолд бизнесүүдийн болон иргэдийн цэвэр орлого нэмэгдэж, хэрэглээ, хуримтлал өсөх, нийт мөнгөн орлогын хуваарилалтад өөрчлөлт орох, эдийн засгийн өсөлтөд ахиц гарах, орлогын тэгш байдлын түвшин сайжрах зэрэг үр дүнгүүд бий болж байдаг.

НӨАТ-ын давуу тал⁹⁸

- Хянан нягтлах боломж өндөртэй тул татвараас зайлсхийх боломж харьцангуй багатай;
- Бусад шууд бус татваруудтай харьцуулахад удирдахад хялбар ;
- Татварын ачааллыг үйлдвэрлэл, борлуулалтын үе шат бүхэнд ногдуулдаг тул нээлттэй, хэрэглэгчдэд ногдох ачаалал нь тодорхой;
- Нийт үнэд биш нэмэгдсэн өртөгт ногдуулдаг учраас үнийг төдийлөн өсгөхгүй;
- Маш олон тооны татвар төлөгчтэй тул төсвийн орлогын найдвартай, томоохон эх үүсвэр болж байдаг;
- Суурь нь өргөн бөгөөд бүхий л төрлийн бизнесүүдэд ногдуулах боломжтой.

НӨАТ-ын сул тал

- Төлбөрийн иж бүрэн тооцооны системд тулгуурладаг тул хэрэгжүүлэхэд зардал өндөр;
- Ойлгож таних, үе шат бүхэнд нэмэгдсэн өртгийг тооцоход хялбар биш;

⁹⁶Taxation (slideshare.net)

⁹⁷Монгол Улсын 2019 оны татварын орлогод хийсэн шинжилгээ, Ш.Батцэнгэл

⁹⁸<https://qsstudy.com/business-studies/advantages-disadvantages-value-added-tax>

- Мөн чанарын хувьд регрессив шинжтэй. Өөрөөр хэлбэл, орлого багатай хүмүүс өндөр орлоготой хүмүүстэй харьцуулахад орлогынхоо харьцангуй их хувийг энэ төрлийн татварыг төлөхөд зарцуулдаг;
- Худалдан авалт, борлуулалтыг бүхэлд нь бүртгэж байх шаардлагатай байдаг учраас захиргааны зардлыг нэмэгдүүлдэг;
- Хэрэглэгчид энэ төрлийн татварын талаар мэдлэгтэй байхгүй бол нэхэмжлэлийн дүнг буруу ойлгож, татвар төлөхөөс цааргалж байж болох юм;
- Зөвхөн эцсийн хэрэглэгч татварын ачааллыг үүрдэг;
- Үнийн түвшинг нэмэгдүүлэх нөлөө үзүүлдэг.

2.НӨАТ-ын суурийг чөлөөлснөөр гарах эдийн засгийн үр дагаврыг тооцох нь

Эдийн засгийн үр дагаврыг бүрэн гүйцэд тооцох нь нарийвчилсан тооцоолол, судалгааг шаардсан төвөгтэй ажиллагааг шаарддаг гэж хэлж болно. Тоймлон тодорхойлохын тулд дотоодын нийт бүтээгдэхүүнийг нийт эрэлт, нийлүүлэлтийн буюу зардал, орлогын хандлагаар тодорхойлдог Кейнсийн тэнцэтгэлийг ашиглах боломжтой. Энэ нь:⁹⁹ гэсэн тэнцэтгэл юм. Энэхүү тэнцэтгэл нь гарсан зардал бүхэн нь хэн нэгний орлого, орж ирсэн орлого бүхэн нь хэн нэгнээс гарсан зардал байна гэсэн утгыг агуулна.

C	Өрхийн эцсийн хэрэглээ
I	Хувийн хөрөнгө оруулалт
G	Засгийн газрын зардал
X	Экспорт
I	Импорт
GDP	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

Дээрх тэнцэтгэлийг арай өөрөөр $Tax = GDP - (C + S)$, $C + S = GDP - Tax$ гэсэн хэлбэрээр бичиж болно. Энэ нь хэрэв татвар буурвал иргэд, аж ахуйн нэгжийн татварын дараах орлого буюу хэрэглээ, хуримтлалын хэмжээ нэмэгдэх болохыг харуулна. Тэгвэл НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурийг нэмэгдүүлснээр эдийн засагт, хэрэглээ, хуримтлалын хэмжээ нэмэгдэх болох нь тодорхой байна гэж хэлэх боломжтой.

НӨАТ-ын чөлөөлөлтөөр дамжиж бий болсон НӨАТ-ын бууралт нь эдийн засаг болон төсвийн орлогод ямар нөлөө үзүүлэхийг тодорхойлохдоо юуны өмнө нөлөөллийн сувгуудыг тогтоох нь чухал байдаг. Нөлөөллийн сувгийг тойм байдлаар мөнгөн орлогын хуваарилалтын, бүтээгдэхүүний шинж чанарын, мөнгө санхүүгийн орчны гэсэн хүрээгээр ангилж боломжтой бөгөөд дараах тохиолдлуудыг авч үзэж болно.

Үйлдвэрлэгчийн үнэ буурах: Энэ үед хэрэглэгчийн тухайн бүтээгдэхүүн үйлчилгээнд зарцуулах зардлын хэмжээ багасна. Аль эсвэл хэрэглэгч зардлаа нэмэхгүйгээр тухайн болон өөр бараа үйлчилгээний бодит худалдан авалтаа өсгөнө. Өссөн худалдан авалт нь зардлыг өсгөнө, нэмэгдсэн зардал нь бусад

⁹⁹Keynesian economics - Wikipedia

бизнесийн салбарын орлогыг нэмэгдүүлнэ, нэмэгдсэн орлого нь зардлыг өсгөнө гэх зэргээр тодорхой хугацааны туршид нөлөөллөө үзүүлнэ. Ер нь үнэ нь буурсан салбарын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний өрсөлдөх чадвар дээшилж, үйлдвэрлэл, борлуулалт ч дүнгийн хувьд нэмэгдэх боломж бүрдэх юм. Үнэ буурах тохиолдол нь өрсөлдөөнт зах зээлд үйл ажиллагаа явуулдаг салбарын бизнест нийтлэг тохиолдоно. Оролцогчдод чөлөөлөгдсөн хөрөнгө болон өссөн орлогоо зардлаа нэмэгдүүлэхэд бус санхүүгийн зах зээлд байршуулах сонголтын өөр нэгэн хувилбар бий.

Үйлдвэрлэгчийн үнэ буурахгүй байх: Энэ үед бизнесийн байгууллагын татварын дараах цэвэр орлогын хэмжээ нэмэгдэнэ. Ашиг нь өссөн бизнесийн байгууллага зардлын өсөлтөөр дамжуулан үндсэн болон эргэлтийн хөрөнгөө өсгөх, цалингийн болон үйл ажиллагааны зардлаа нэмэгдүүлэх, аль эсвэл санхүүгийн зах зээлд хөрөнгө оруулалт хийх боломжтой. Үнэ буурахгүй байх тохиолдол нь өрсөлдөөнт бус монополь, олигополи зах зээлүүдийн хувьд илүүтэй ажиглагдана.

Дээрх тохиолдлуудад эдийн засаг дахь хэрэглээ, хуримтлалын хэмжээ нэмэгдэж байна. НӨАТ-ын суурийн зарим хэсгийн чөлөөлөлт нь хугацааны тодорхой нэг цэгээс эхлэн хэрэгжих бөгөөд эдийн засгийн тасралтгүй үргэлжлэх цогц цикл үйл явцын бүрэлдэхүүн хэсэг болж нөлөөллөө бий болгоно. Тухайлбал, экспорт, импорт, ажилэрхлэлт, орлого хуваарилалт, үнийн түвшинд ч нөлөөлнө. Санхүүгийн зах зээлд шинээр байршсан мөнгөн хөрөнгө нийлүүлэлтийг тодорхой хэмжээнд өсгөж Төв банкны бие даасан бодлого болон эрэлт, нийлүүлэлтийн өөрчлөлтийн үр дүнд мөнгөний өртөг буюу санхүүжилтийн зардал тодорхойлогдож байдаг.

Тэгвэл өөрчлөлтийн салшгүй хэсэг болгон НӨАТ-ын зарим суурийг чөлөөлснөөр харгалзаж үзвэл зохих дараагийн нэг зүйл бол засгийн газрын зардлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр дутагдах үйл явцын үр дүнг тооцоолох явдал байна. Улс орнуудын засгийн газрын зардал нэрлэсэн дүнгээрээ үргэлж өсөж байдаг. Засгийн газрын зардлыг санхүүжүүлэх орлого дутагдвал бизнесийн мөчлөгийн тодорхой нэг цэгээс эхлэн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг дайчлах шаардлагатай болно. Аливаа үр дүн мөнгөн сангаас эхтэй ч зардлын үр дүнд тодорхойлогддог гэж хэлж болох бөгөөд НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн өсөлтийн нөлөөгөөр хэрэглээ тодорхой хэмжээгээр өсөж, хуримтлал нэмэгдэж хувийн секторын хөрөнгө оруулалт тэлэх боловч татвар буурсан үед засгийн газрын зардал хэвээр юм уу аль эсвэл өсөж байвал хувийн секторын хөрөнгө оруулалтад зориулах байсан хуримтлал багасна. Үр дүнд нь хувийн секторын хөрөнгө оруулалт хумигдана.¹⁰⁰

$$\begin{aligned} C(1)+I(\uparrow,\downarrow)+G+(X-M)&=C(1)+S(p)+S(g)+\text{Tax}\downarrow=\text{Aggregate supply} \\ C(0)+I(0)+G+(X-M)(0)&=C(0)+S(0)+\text{Tax}(0) \\ S=S(p)+S(g)>S(0) \quad C(1)>C(0) \end{aligned}$$

Хаалтанд 0 гэсэн индекстэй үзүүлэлтүүд нь өөрчлөлт хийхээс өмнөх үеийн, хаалтанд 1 гэсэн индекстэй үзүүлэлтүүд нь өөрчлөлт хийсний дараах үеийн үзүүлэлтүүд болно.

¹⁰⁰The expenditure-output, or Keynesian cross, model (article) | Khan Academy

- $C(1)$ Чөлөөлөлтийг нэмэгдүүлсний дараах эцсийн хэрэглээ
- $C(0)$ Чөлөөлөлтийг нэмэгдүүлэхээс өмнөх үеийн эцсийн хэрэглээ
- $S(p)$ Хувийн секторын хуримтлал
- $S(g)$ Засгийн газрын хуримтлал
- S Нийт хуримтлал

НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй холбоотойгоор хугацааны тухайн нэг цэгээс эхэлсэн хөрөнгө оруулалт, хэрэглээний өөрчлөлтийн нөлөө, мөнгөн орлогоор дамжин хэрэгжих харилцан үйлчлэл, экспорт, импорт, дээр дурдсан макро эдийн засгийн бусад хүчин зүйлсийг тооцож эдийн засгийн өсөлт өмнөхөөс хэр зэрэг болохыг харьцуулан дүгнэх боломжтой.

Тухайлбал, засгийн газрын санхүүжилтийн дутагдлыг дотоод эх үүсвэрийг ашиглаж бонд гаргана гэвэл энэ нь хувийн хөрөнгө оруулалтыг бууруулах шалтгаан болох юм. Цаг хугацаа, тоо хэмжээнээс шалтгаалж мөнгөний өртөгт ч өөрчлөлт орж болно. Гадаад эх үүсвэрийг ашиглавал мөнгөний нийлүүлэлт өсөх, гадаад өрийн хэмжээ нэмэгдэж, хүүгийн зардал төлөх нөхцөл байдал үүснэ. Үр дүнг тодорхой хугацааны уртаар хэмжих бөгөөд НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн нөлөөг бие дааж үнэлэх нь зүйтэй юм.

Нөгөө талаас аливаа татварын орлого нэмэгдэх нь эдийн засгийн тэлэлтийг дагаад аяндаа бий болох үйл явц боловч тухайн улсын эдийн засагт ямар үр нөлөөтэйгөөр оршин байгааг тодорхойлох нь төр, засгийн бодлогын шийдвэрт харгалзаж үзвэл зохин хүчин зүйл болж байдаг гэж хэлж болно. Ер нь татварын хэмжээг нэмэгдүүлэх нь хувийн хэрэглээ, эдийн засаг дахь хуримтлалыг багасгах нөлөө үзүүлдэг бөгөөд засгийн газрын зардлыг нэмэгдүүлэх, ялангуяа хувийн хэрэглээ буураагүй тохиолдолд хувийн хөрөнгө оруулалтыг агшаах нөлөөг бий болгодог.

$$C+I\downarrow=Y-(G\uparrow+(X-M))$$

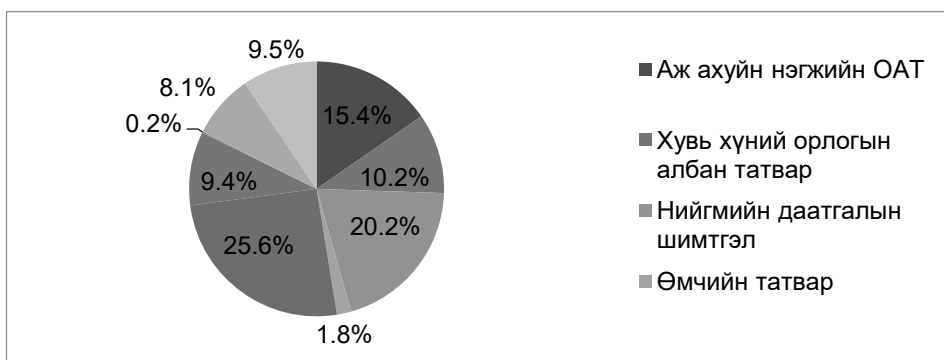
Засгийн газрын зардал нь дээр дурдаад өнгөрсөн макро эдийн засгийн үр дүнгийн үзүүлэлтүүдэд мөн нөлөөлнө. Тухайлбал, төсвийн зарлагын өсөлт нь бодит секторын орлогыг нэмэгдүүлэх нөлөөтэй. Ингэж нэмэгдсэн орлого нь цаашид худалдан авалтын өсөлтийг дэмжинэ. Шууд худалдан авалтын өсөлтийн нөлөөллөөс гадна засгийн газрын зардал нэмэгдэх нь боловсрол, эрүүл мэнд гэх зэрэг нийгмийн бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээр дамжуулан улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн дунд, урт хугацааны баталгааг хангаж байдаг.

3.Монгол Улс дахь НӨАТ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн өнөөгийн байдал, динамик хандлага

НӨАТ Монгол Улсад

Дараах зурагт Монгол Улсын татварын орлогын бүтэц бүрэлдэхүүний дундажийг харуулав.

Зураг 8. Монгол Улсын татварын орлогын бүтэц

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Татварын орлогын 25.6 орчим хувийг НӨАТ дангаараа эзэлж байна. НӨАТ нь бараа үйлчилгээний үнэд ногддог шууд бус татвар бөгөөд орлогын буюу шууд татварууд болох НДШ, ХХОАТ, ААНОАТ зэрэг нь нийт татварын орлогын 40 гаруй хувийг эзэлж байна. Харин шууд бус татварууд болох НӨАТ, гадаад худалдааны орлого буюу гаалийн албан татвар, онцгой албан татвар зэрэг нь татварын нийт орлогын мөн 40 гаруй хувийг, үлдсэнийг нь тусгай зориулалтын орлого, өмчийн татвар эзэлж байна.

Доорх хүснэгтэд сүүлийн 4 жилийн ДНБ-ний бүтэц болон татварын мэдээллийг харуулав. Хүснэгттэй холбоотой зарим нэг боловсруулалтыг зураг, дүрслэлээр илэрхийлж арын хэсэгт тайлбар хийх болно.

Хүснэгт 1. Монгол Улсын ДНБ, төсвийн орлогын бүтэц бүрэлдэхүүн (сая төгрөг)

Үзүүлэлт	2017	2018	2019	2020
GDP	27,876,297.2	32,411,224.1	37,392,629.1	37,329,545.7
TAXR	6,315,131.9	8,207,105.3	9,749,060.5	8,501,795.2
VAT	1,618,492.1	2,196,412.6	2,484,413.4	2,205,219.1
VATE	652,866.78	1,132,832.95	1,523,351.89	1,615,791.94
C	18,472,370.3	21,381,021.3	24,892,965.6	26,630,278.1
I	8,744,376.4	12,830,512.1	14,740,319.4	9,075,062.3
NX	659,550.5	(1,800,309.3)	(2,240,655.9)	1,624,205.3

Эх сурвалж: Сангийн яам, 1212.mn

Хүснэгт 2. Татварын орлогын харьцангуй хэмжигдэхүүн, эцсийн хэрэглээний ДНБ-д эзлэх хувь

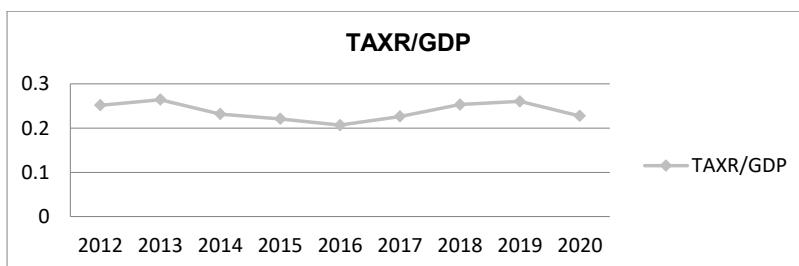
TAXR/GDP	0.23	0.25	0.26	0.23
VAT/TAXR	0.26	0.27	0.25	0.25
C/GDP	0.66	0.66	0.67	0.71

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Үүнд:

GDP	ДНБ	VATE	НӨАТ-ын чөлөөлөлт
TAXR	Татварын орлого	C	Эцсийн хэрэглээ
VAT	НӨАТ	I	Хөрөнгийн хуримтлал

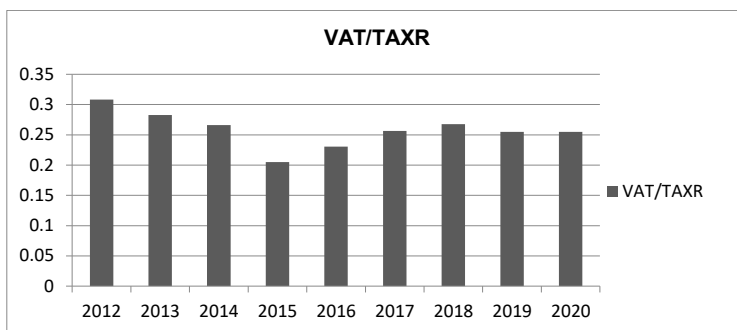
Зураг 9. Татварын орлогын ДНБ-д эзлэх хувь

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Татварын ачаалал буюу ДНБ-д эзлэх татварын орлогын хувь 23-25-ийн хооронд тогтвортой байна гэж хэлж болохоор байна. Энэ нь дэлхийн 179 орны дундаж 21.2 хувь байгаатай харьцуулахад арай жаахан өндөр юм. Нөгөө талаас үүнийг ДНБ-тэй тогтвортой хамаарлаар татварын орлого нэмэгдэж байна гэж үзэх боломжтой. Татварын ачааллыг төрийн оролцоог илэрхийлсэн үзүүлэлт гэж үздэг. Өндөр хөгжилтэй зарим орнуудын хувьд тухайлбал Франц, Австри зэрэг улсад татварын ачаалал 40 орчим хувьтай байгаа нь төрийн эдийн засаг дахь оролцоо өндөртэй улс орон заавал хөгжиж байгаа юм уу аль эсвэл буурай хөгжилтэй орны ангилалд харьяалагддаггүй болохыг харуулж байна.

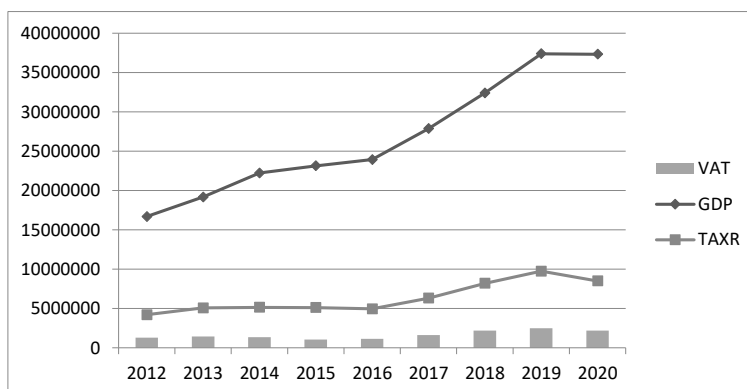
Зураг 10. Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын нийт татварын орлогод эзлэх хувь

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Татварын орлогын 21-31 орчим хувийг НӨАТ дангаараа бүрдүүлж байгаа нь НӨАТ манай улсын хувьд ач холбогдол өндөртэй татвар мөн болохыг харуулж байна. 2015 онд батлагдсан шинэ хуулийн зохицуулалт нь НӨАТ-ын төлөлтийг тодорхой хэмжээгээр бууруулсан хэдий ч 2016 оноос хуулийн хэрэгжилтийн чанар дээшилж татварын орлогод эзлэх хувь тогтвортой болжээ.

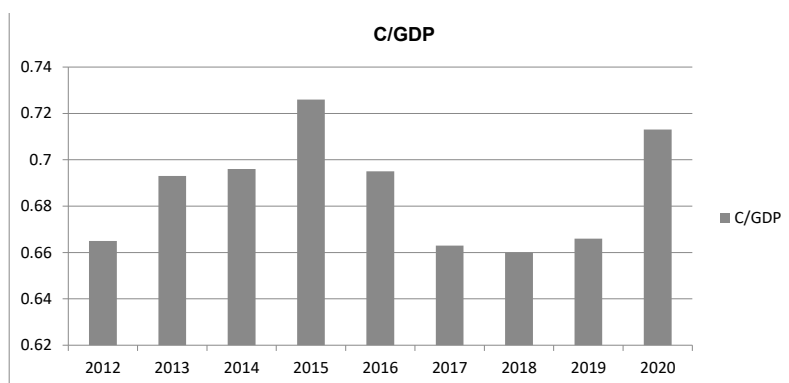
Зураг 11. НӨАТ, ДНБ, Татварын орлогын динамик

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

ДНБ-ний нэрлэсэн хэмжээ байнга өсөж байгаа тул татварын орлого, НӨАТ-ын хэмжээ ч бас нэмэгдэж байна. Харин 2020 онд НӨАТ-ын хэмжээ бага зэрэг багасжээ. Эцсийн хэрэглээний нэрлэсэн дүн болон ДНБ-д эзлэх хувь өссөн байгаагаас хэдий инфляцийн нөлөө байх боловч хэрэглэгчид орлогоо эцсийн хэрэглээнд зориулах хандлага нэмэгдсэн гэж дүгнэж болно. Энэ нь иргэд дэлхий дахинд тулгамдаж буй цар тахалтай холбоотойгоор өргөн хэрэглээний бараа, хүнсний бүтээгдэхүүнийг өмнөхөөс ихээр худалдан авч нөөц бүрдүүлж байсантай тодорхой хэмжээгээр холбоотой. Харин эцсийн хэрэглээ нэмэгдсэн байхад төлсөн НӨАТ-ын хэмжээ буурсныг НӨАТ-ын чөлөөлөлт бага зэрэг өссөн, хэрэглээний үнийн буюу инфляцийн түвшин өмнөх оныхоос нам байснаас нэмэгдсэн өртөг харьцангуй бага болсон, 50 хүртэлх сая төгрөгийн орлоготой жижиг бизнесүүд үйл ажиллагаагаа тодорхой түвшинд явуулж чадаж байсан, хэрэглэгчдийн НӨАТ-ын буцаан олголтын хүсэлт гаргах эрчим нэмэгдсэн зэрэгтэй холбон тайлбарлах боломжтой.

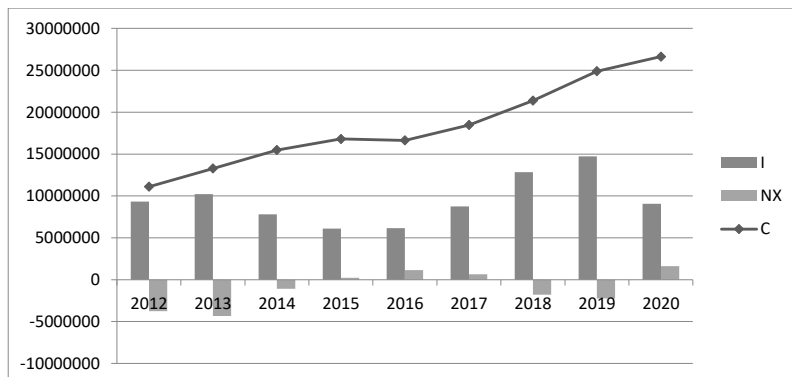
Зураг 12. Эцсийн хэрэглээний ДНБ-д эзлэх хувь

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Эцсийн хэрэглээний ДНБ-д эзлэх хувийн жин 66-73 хувийн хооронд утгаа авч байна. Сүүлийн 3 жилд энэ үзүүлэлт тогтвортой нэмэгджээ.

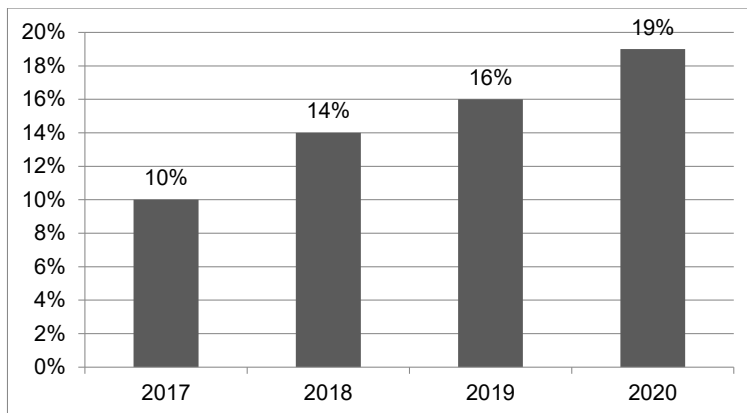
Зураг 13. Хөрөнгийн хуримтлал, цэвэр экспорт, эцсийн хэрэглээний график

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Эцсийн хэрэглээний нэрлэсэн хэмжээ тасралтгүй өссөн байгаа болохыг графикаас харж болно. ДНБ-ийг зардлын аргаар тодорхойлох үзүүлэлтүүдээс эцсийн хэрэглээ дангаараа өсөлтийн утгыг жигд авч байсан байна.

Зураг 14. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн татварын орлогод эзлэх хувь

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Зураг 8-аас нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлтийн нийт татварын орлогод эзлэх хувь жил бүр тасралтгүй нэмэгдэж 10-19 хувийн хооронд утгаа авчээ. Энэ нь хэрэв нэмэгдсэн өртгийн татварыг чөлөөлөөгүй бол татварын орлого, тухайлбал 2020 онд 19 хувиар нэмэгдэх боломжтой байсан болохыг харуулна.

НӨАТ болон ДНБ бүтээгдэхүүний хамаарлын шинжилгээ

Сул гишүүнгүй регрессийн тэгшитгэл		Корреляцийн хамаарал	
VATG = 17.00634317*GDPG		GDPG	VATG
Тайлбарлах чадварыг нь харгалзан сул гишүүнгүй үнэлгээ хийлээ.		GDPG	1
		VATG	0.8714
VATG		НӨАТ-ын өсөлт	
GDPG		ДНБ-ний өсөлт	

Хамаарлын шинжилгээнээс ДНБ болон НӨАТ-ын өсөлт хоёр нь шууд хамааралтай болох нь тодорхой байна. Ерөнхийдөө ДНБ өсөхөд татварын бааз суурь тэлж татвар өсдөг гэсэн онолын дүгнэлттэй гарсан үр дүн тохирч байна.

Учир шалтгааны эх сурвалжийг тогтоох Гранжерийн тест
Pairwise Granger Causality Tests

Date: 03/17/21 Time: 09:25

Sample: 1991 2019

Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
VAT does not Granger Cause GDP	27	7.12357	0.0041
GDP does not Granger Cause VAT		14.6178	9.E-05

Хугацааны хоёр нэгжийн хоцрогдолтойгоор НӨАТ болон ДНБ нь харилцан нэгнийхээ шалтгаан болж байдаг байна. Танзани, Нигерь, Өмнөд африк зэрэг улсуудын хувьд НӨАТ болон татварын орлого нь эдийн засгийн өсөлтийн шалтгаан болж байсан бэлэн судалгаанууд байна.¹⁰¹ Манай улсын эдийн засагт хэрэглээ нь ДНБ-ний дийлэнх хэсгийг эзэлж байгаа бөгөөд эдгээр хоёр үзүүлэлт нь хоорондоо шууд хамааралтай байгаа юм. Нөгөө талаас нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг эцсийн хэрэглээнд ногдуулдаг тул энэхүү татвар нь хэрэглээгээр дамжин ДНБ-ний шалтгаан болж байна гэж дүгнэн хэлж болно. Ер нь татварын орлого өсөхөд ДНБ нэмэгддэг гэж дүгнэх нь логикийн хувьд үндэслэл багатай байж болох хэдий ч татварын орлого нэмэгдсэнээр төсвийн зарлага өсөж, өссөн төсвийн зарлага нь нийгмийн хөгжлийг хангах, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих баталгааг бий болгож байдаг, энэ нь тоон шинжилгээний хамаарлаар биелэгдэж байна ч гэж үзэх боломжтой.

Дараах хүснэгтээс эцсийн хэрэглээний ДНБ-д эзлэх хувь хамгийн багадаа 66 хувь, НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хувь 2.3-4.3 хувийн хооронд байгааг харж болно. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн нийт төлөгдвөл зохих НӨАТ-д эзлэх хувийг тооцоолохдоо чөлөөлөгдсөн НӨАТ-ыг төлөгдсөн НӨАТ, чөлөөлөгдсөн НӨАТ хоёрын нийлбэрт хуваав.

¹⁰¹ijefr4(7)226-234.pdf (arpgweb.com), Tax revenue and economic growth in developing country: an autoregressive distribution lags approach (sciendocom), The relationship between Tax and Economic Growth: A South African perspective (uct.ac.za)

НӨАТ-ын чөлөөлөлт нь нэрлэсэн дүн болон харьцангуй утгын хувьд сүүлийн 4 жилийн байдлаар тасралтгүй нэмэгдэж байгаагаас энэхүү татварын чөлөөлөлт ерөнхийдөө өсөж байна гэж хэлж болохоор байна.

Зураг 15. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн үзүүлэлтүүд

Үзүүлэлт	2017	2018	2019	2020
Хэрэглээний ДНБ-д эзлэх хувь	0.663	0.66	0.666	0.713
НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн нийт төлөгдвөл зохих НӨАТ-д эзлэх хувь	29%	34%	38%	42%
НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хэмжээ (сая төгрөг)	652,866.78	1,132,832.95	1,523,351.89	1,615,791.94
ДНБ (сая төгрөг)	27,876,297.20	32,411,224.10	37,392,629.10	37,329,545.70
НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн ДНБ-д эзлэх хувь	2.3%	3.5%	4.1%	4.3%

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

НӨАТ-ын чөлөөлөлт 2017-2020 оны хооронд тасралтгүй нэмэгдсэн байхад ДНБ хэрхэн өөрчлөгдсөн болохыг доорх зурагт харуулав. НӨАТ-ын чөлөөлөлт, ДНБ хоёрын графикаас эдгээр хоёр үзүүлэлт нь ерөнхийдөө ижил чиглэлтэй байгаа нь харагдаж байна. Гэхдээ 2020 онд чөлөөлөлт нэмэгдсэн байхад ДНБ буурсан байгаа нь эдийн засгийн өсөлтөнд чөлөөлөлтөөс гадна олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг болохыг харуулж байна.

Зураг 16. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн төлөгдвөл зохих байсан НӨАТ-д эзлэх хувь, ДНБ болон чөлөөлөлтийн өөрчлөлтийн хандлага

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг нэмэгдүүлэх нь НӨАТ-ын нийт хэмжээг багасгах нөлөө үзүүлнэ. Нэгэнт НӨАТ нь ДНБ-тэй эерэг хамааралтай, ДНБ-ний шалтгаан болж байгаа болохоор НӨАТ-ын хэмжээг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй юм гэсэн дүгнэлтэд

туйлшран автахгүйгээр хэрэглээ зонхилсон эдийн засгийн бүтцийг анзаарч, чөлөөлөлт нь НӨАТ-ын дүнг багасгах нөлөөтэй хэдий ч НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хэмжээ, өөрчлөлтийн онцлогийг харгалзан чөлөөлөлтийн суурийг өөрчлөх, өргөжүүлэх асуудлыг макро эдийн засгийн үр дүнгийн үзүүлэлтүүдийн харилцан шүтэлцээнд тулгуурлан бие даан судалж, эдийн засгийн үр дагаврыг нь нарийвчлан тооцох нь чухал байна.

4.Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын судалгаа

Энэ хэсэгт Монгол Улсын НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн сууриуд, чөлөөлсөн татварын хэмжээг салбарын ДНБ-д харьцуулан нэгтгэж аль салбарт чөлөөлөлт их аль эсвэл бага байгааг гаргаж ирсэн болно.

Дараах хүснэгтэд салбар бүрд харьяалагдах НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хэмжээг харьцангуй хэмжигдэхүүнийг буюу тухайн салбарын ДНБ-д эзлэх НӨАТ-ын хэмжээг харуулав.

Хүснэгт 3. Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь

НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн салбар	2017	2018	2019	2020
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	2.346%	32.604%	5.949%	2.201%
Боловсрол	0.143%	0.278%	0.209%	0.430%
Боловсруулах үйлдвэрлэл	0.256%	1.398%	1.017%	0.841%
Мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа	0.055%	0.920%	0.044%	0.162%
Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	6.313%	15.555%	17.448%	17.998%
Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	0.837%	2.039%	3.773%	3.378%
Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	0.025%	0.217%	0.010%	0.202%
Уул уурхай, олборлолт	7.821%	9.214%	12.251%	13.638%
Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	0.196%	0.202%	0.288%	0.373%
Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	0.512%	0.810%	0.651%	1.340%
Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	0.913%	1.713%	1.637%	2.021%
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	0.690%	1.129%	0.599%	1.040%
Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ			0.00002%	0.00003%

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын ДНБ-д эзлэх хувийг сүүлийн 4 жилийн мэдээллийг ашиглан дундаж утгаар нь тооцоолоод ихээс бага уруу нь эрэмбэлбэл доорх хүснэгтэд харуулсан үр дүн гарч байна.

Хүснэгт 4. Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын ДНБ-д эзлэх дундаж хувь /ихээс бага уруу эрэмбэлсэн байдлаар/

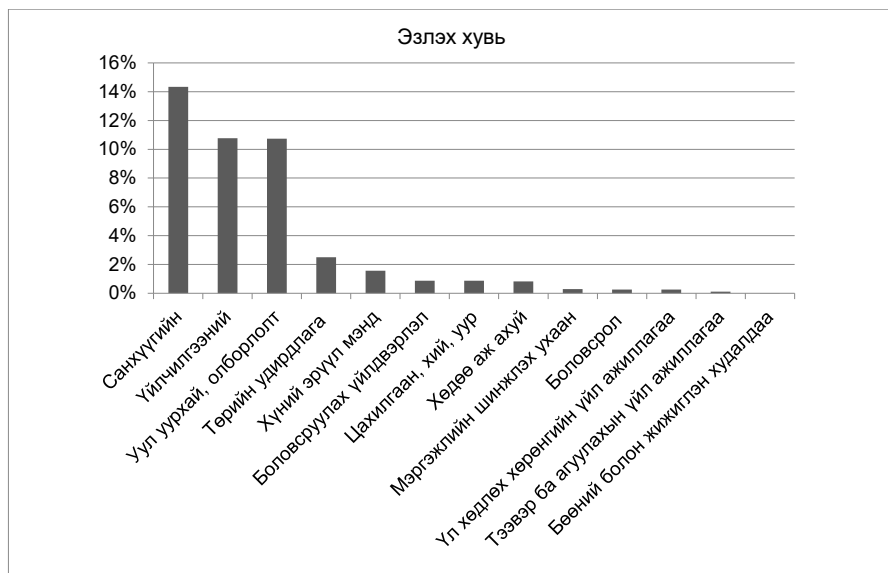
№	НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн салбар	Эзлэх хувь
1	Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	14.33%
2	Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	10.78%
3	Уул уурхай, олборлолт	10.73%
4	Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	2.51%
5	Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	1.57%
6	Боловсруулах үйлдвэрлэл	0.88%
7	Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	0.86%
8	Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	0.83%
9	Мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа	0.30%
10	Боловсрол	0.27%
11	Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	0.26%
12	Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	0.11%
13	Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ	0.00003%

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

Дээрх хүснэгтээс НӨАТ-ын хамгийн өндөр чөлөөлөлттэй эхний 5 салбарт санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа, үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа, уул уурхай олборлолт, төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа гэсэн салбарууд орж байна. Харин хүснэгтээс НӨАТ-ын хамгийн бага чөлөөлөлттэй эхний 5 салбарт мэргэжлийн үйл ажиллагаа болон техникийн үйл ажиллагаа, боловсрол, үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа, тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа, бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ гэсэн салбарууд тус тус багтаж байна.

НӨАТ чөлөөлөлтийн салбарт эзлэх хувийг ихээс бага уруу гэсэн чиглэлтэйгээр эрэмбэлснийг графикаар харуулбал дараах байдалтай байна.

Зураг 17. Монгол Улсын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын ДНБ-д эзлэх дундаж хувь /ихээс бага уруу эрэмбэлсэн байдлаар/

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн тухайн салбарын ДНБ-д харьцуулсан хэмжээ хамгийн өндөр байгаа салбарын чөлөөлөлтийн нэрлэсэн хэмжээ хамгийн их байх албагүй юм. Учир нь салбар бүрийн ДНБ-ний хэмжээ өөр өөр байгаа. Нэрлэсэн дүнгээрээ хамгийн их чөлөөлөлттэй эхний 5 салбарт уул, уурхай олборлолт, санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа, төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал, хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур, боловсруулах үйлдвэрлэл зэрэг салбар орж байгаа бол нэрлэсэн дүнгээрээ хамгийн бага НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй 5 салбарт үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа, боловсрол, тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа, мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа, бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ гэсэн салбарууд тус тус орж байна. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн нэрлэсэн хэмжээг салбар бүрийн хувьд дараах хүснэгтэд эрэмбэлэн харуулав.

Хүснэгт 5. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хэмжээ, салбараар (сая төгрөг)

№	Салбар	Дүн
1	Уул уурхай, олборлолт	843,045.70
2	Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	244,231.60
3	Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	36,251.50
4	Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	32,225.20
5	Боловсруулах үйлдвэрлэл	29,533.90
6	Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	17,487.10
7	Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	10,531.00

8	Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	4,971.10
9	Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	4,951.00
10	Боловсрол	3,841.50
11	Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	1,651.50
12	Мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа	1,326.60
13	Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ	0.9

Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолсноор

5.Монгол Улсын болон гадаадын зарим улс орнуудын НӨАТ-ын болон НӨАТ-аас чөлөөлөх бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нэр төрлийн судалгаа

НӨАТ нь дэлхийн бусад улс орнуудад түгээмэл байсан үйлдвэрлэгчдийн худалдааны татвар, бөөний худалдааны татвар, худалдан авалтын татвар, үйлдвэрлэлийн төвшний НӨАТ зэрэг шууд бус татварын 4 төрлийг орлон гарч ирсэн.¹⁰² Шууд бус татваруудын хүндрэлтэй, үр ашиггүй байдал нь НӨАТ-ыг дэлхийн даяар түргэн хугацаанд нэвтрэхэд хүргэсэн гэж хэлж болно. Ялангуяа татварын шинэчлэлүүд нь ихэвчлэн бизнес эрхлэлт, бизнесийн шийдвэр гаргахад сөрөг нөлөө үзүүлдэг гүйлгээний татваруудыг өөрчилж, хүчингүй болгоход чиглэгдэж байсан. Ерөнхийдөө нээлттэй эдийн засаг бүхий дэлхийн улс орнууд эцсийн хэрэглэгчдэд буюу хувь хүмүүсийн хэрэглээнд шууд бус татвар ногдуулдаг тогтолцоо уруу тасралтгүй шилжиж байна. НӨАТ-тай холбоотойгоор улс орнуудын төр, засгийн газар НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурьд багагүй ач холбогдол өгдөг бөгөөд агуулгын хувьд НӨАТ-ын тэглэлт, чөлөөлөлт хоёр нь өөр хоорондоо адилгүй ойлголтууд юм.

Тэглэлт буюу zero tax: Энэ нь борлуулалтад ногдуулдаггүй боловч худалдан авалтад төлсөн татвараа, тухайлбал НӨАТ-өө буцааж авч болдог. Ингэснээр харьцангуйгаар үнэ буурах нөлөөллийг ч үзүүлэх боломжтой.

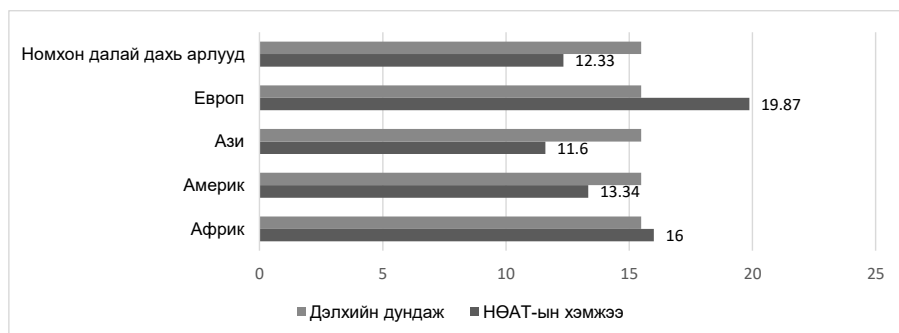
Чөлөөлөлт буюу tax exempt: Тэг хувьтай татвартай адил борлуулалтад ногдуулахгүй, гэхдээ худалдан авалтад төлсөн НӨАТ-өө буцааж авахгүй учраас үнэд харьцангуй өсөлтийн нөлөө үзүүлнэ.¹⁰³ НӨАТ нь Азийн орнуудад дунджаар 11.6 хувь, Америк, Номхон далайн орнуудад дунджаар 13.34 хувь, Африкийн орнуудад 16 хувьтай байна. Харин Европын улсуудад дунджаар 19.97 хувьтай байгаа нь дэлхийн дундажтай (15.43) харьцуулахад 4 орчим хувиар өндөр байгааг дараах зургаас харж болно.¹⁰⁴

¹⁰²НӨАТ ба хэрэглээний татварын хувилбаурууд. Р.Кривер. www.iltod.gov.mn

¹⁰³<https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/what-difference-between-zero-rating-and-exempting-goodvat#:~:text=For%20a%20%E2%80%9Czero%20Drated%20good,on%20inputs%20to%20produce%20it.>

¹⁰⁴https://home.kpmg/mn/en/home/misc/search.html?sp_p=any&q=indirect%20tax&sort=_score&page=1&sp_c=9

Зураг 18. НӨАТ-ын хувь хэмжээ бүс нутгаар, 2021 он (хувь)

Хүснэгт 6. Ази, Номхон Далайн бүс нутгийн орнуудын НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн хувь хэмжээ¹⁰⁵

№	Улсын нэр	Татварын төрөл	Стандарт хувь хэмжээ	Бууруулсан хувь хэмжээ, тэг хувь эсвэл чөлөөлөлт
1	Australia	Бараа ажил үйлчилгээний татвар	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Goods and services tax (GST)		
2	Cambodia	НӨАТ	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
3	China	НӨАТ	13%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
4	Fiji Islands	НӨАТ	9%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
5	India	Service tax	5%-28%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Үндэсний худалдааны татвар		
		Central sales tax (CST)		
6	Indonesia	НӨАТ	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
7	Japan	Хэрэглээний татвар	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Consumption tax		
8	Korea (South)	НӨАТ	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
9	Laos	НӨАТ	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		

¹⁰⁵<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/10/2019-aspace-indirect-tax-guide-summary-table.pdf>

10	Malaysia	Худалдааны болон үйлчилгээний татвар	Sales 10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Sales tax and service tax (GST)	Service 6%	
11	Myanmar	Хэрэглээний татвар	5%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Consumption tax		
12	New Zealand	Бараа ажил үйлчилгээний татвар	15%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Goods and services tax (GST)		
13	Papua New Guinea	Бараа ажил үйлчилгээний татвар	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Goods and services tax (GST)		
14	Philippines	НӨАТ	12%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
15	Singapore	Бараа ажил үйлчилгээний татвар	7%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Goods and services tax (GST)		
16	Sri Lanka	НӨАТ	15%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
17	Taiwan	Бизнесийн үйл ажиллагаа эрхэлсний татвар	5%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Business tax Бизнесийн орлогын татвар Gross Business Receipt Tax [GBRT])	0.1%-25%	
18	Thailand	НӨАТ	7%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		
19	Vietnam	НӨАТ	10%	“О” хувь хэмжээ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй
		Value-added tax (VAT)		

5.1.Европын Холбоо

Европын Холбоо нь одоогоор Европ тивийн 27 тусгаар улсын эдийн засаг, улс төрийн нэгдэл юм. Урьд нь байсан Европын нүүрс гангийн нийгэмлэг, болон Европын Эдийн Засгийн нийгэмлэгийг 1958 онд нийлүүлж, 6 улсын гишүүнчлэлтэйгээр Европын Нийгэмлэг байгуулагджээ. Эхний жилүүдээс гишүүн орнууд нэмэгдсээр, бүх талын үйл ажиллагаа нь өргөжин 1992 оны "Маастрихт"-ын гэрээгээр тохиролцож Европын Холбоо хэмээх одоогийн нэрээ авч 1993 оны 11 дүгээр сарын 1-нээс холбооны үйл ажиллагаа хүчин төгөлдөр болсон байдаг.

НӨАТ-ын хувь хэмжээ¹⁰⁶ /2021 оны байдлаар/

Европын Холбооны НӨАТ-ын удирдамжийн дагуу (European VAT Directives) НӨАТ-ын дүрмийг баталж, НӨАТ-ын стандарт хэмжээг багадаа 15%-иас буулгахгүй байх зарчмыг тогтоожээ. Гишүүн 27 улс (Их Британийн Нэгдсэн Вант Улсаас бусад) НӨАТ-ын стандарт хувь хэмжээг тогтооход чөлөөтэй оролцох боломжтой. Европын Холбооны гишүүн орнууд хамгийн бага нь 5 буюу түүнээс дээш байх хоёр хувь хэмжээний аль ихээр нь НӨАТ-ын хувь хэмжээг бууруулахыг зөвшөөрсөн байдаг.

Зарим улс орнуудын НӨАТ-ын хувь хэмжээ хэлбэлзэлтэй байгаа бөгөөд Европын Холбоонд элсэхийн өмнө НӨАТ-ынхаа хувь хэмжээг 30 гаруй хувиар бууруулсан байна. Гишүүн орнууд ихэнх тохиолдолд цахим мэдээлэл, дотоодын түлш, бензин шатахуун, бэлэн хувцас, эмэгтэйчүүдийн эрүүл ахуйн бүтээгдэхүүн зэрэг бараа, үйлчилгээний НӨАТ-ын хувь хэмжээг бууруулах эрхтэй байдаг байна.

Европын Холбооны НӨАТ-ын чөлөөлөлт¹⁰⁷

Европын Холбооны гишүүн орнуудын НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн байх ёстой бараа, ажил, үйлчилгээнд олон нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн үйл ажиллагаа, эмнэлэг, нийгмийн үйлчилгээ, боловсрол, санхүүгийн болон даатгалын үйлчилгээ, барилгын хангамж зэргийг багтаажээ. Европын Холбооны бараа бүтээгдэхүүний экспортыг НӨАТ-ын татвараас мөн чөлөөлдөг байна.

НӨАТ-аас чөлөөлсөн тохиолдолд худалдан авсан бараа, ажил, үйлчилгээнд төлсөн НӨАТ-ыг суутган тооцохыг хориглоно. Жишээ нь: Нийтийн шуудангийн үйлчилгээг НӨАТ-аас чөлөөлнө. Шуудангаар илгээмж явуулж буй хүмүүсээс НӨАТ-ыг нэхэмжэлдэггүй боловч шуудангийн газар НӨАТ-ыг төлсөн байдаг. НӨАТ-ын суурьд зөөвөрлөх машин, шуудангийн хайрцаг зэрэг худалдан авсан бүх зүйлс багтана.

НӨАТ-ын тэглэлт болон чөлөөлөлтийн байдал

Зарим бараа үйлчилгээний хувьд борлуулагч нь худалдан авалтад төлсөн НӨАТ-ыг буцааж авах тохиолдол байдаг. Тухайлбал, Европоос гуравдагч орон уруу бараа экспортлоход болон дотоодын үйлдвэрлэгч өөр улс орон уруу бүтээгдэхүүн экспортлоход энэ нь хүчинтэй. Эцсийн хэрэглэгч бүх татварыг төлдөг гэдгээрээ тэг хувь хэмжээтэй “zero tax” нь чөлөөлөлт буюу exemption бүхий татвартай адил. Гэхдээ худалдан авалтад төлсөн НӨАТ-аа буцааж авч болдог Tax exempt татварыг жинхэнэ zero rate татвараас ялгаж ойлгох нь чухал.

Тодорхой бараа үйлчилгээг Европын холбоо zero tax-тай болгож болдог. Энэ нь эцсийн бүтээгдэхүүн дээр НӨАТ ногдохгүй, харин худалдан авалтад төлсөн НӨАТ нь буцаан суутгагдана гэсэн үг юм. НӨАТ-ын чөлөөлөлтөөс гадна үүнтэй ижил төстэй өөр ангилал бий. Европын Холбооны аль нэг улсын хэрэглэгчдэд НӨАТ-тай борлуулалт хийх тусгай схемүүд байдаг. Тухайлбал, Европын Холбооны гишүүн орнуудын “Шинэ тээврийн хэрэгслийн борлуулалт” (Sale of new means of transport)-аас НӨАТ-ыг чөлөөлдөг. НӨАТ-ыг Европын Холбооны Улсад төлөх хариуцлагыг хэрэглэгч өөрөө хариуцна.

¹⁰⁶<https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/european-vat-rates.html>

¹⁰⁷https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/vat/eu-vat-rules-topic/exemptions_en

Европын Холбоо НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг 3 хэсэгт хуваасан байна.

1. Суутгалгүй тооцсон чөлөөлөлт- *Exemptions without the right to deduct* (Нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн бараа, үйлчилгээ)
2. Суутгал тооцох эрхтэй чөлөөлөлт- *Exemptions with the right to deduct* (Экспорт, ЕХ-ны дотоодын үйлдвэрлэгчдийн экспорт)
3. Бусад чөлөөлөлт- *Other exemptions* (Импорт, ЕХ-ны импортын худалдан авалт)

5.2.Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

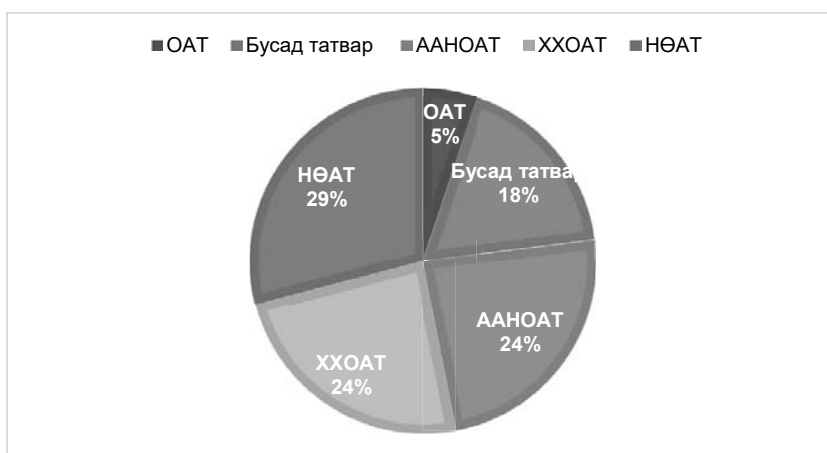
БНСУ-ын НӨАТ-ын хувь хэмжээ 10 хувьтай байна.

Тус улс нь дэлхийн улс орнууд дотроо татвар төлөлтөөр дээгүүрт бичигддэг. Доорх графикаас БНСУ-ын татварын орлогын хамгийн их хувиудыг НӨАТ, ХХОАТ, ААНОАТ эзэлж байгааг харж болно.¹⁰⁸

БНСУ-ын татварын орлогын бүтэц¹⁰⁹

Татварын орлогын бүтцээс НӨАТ тухайн улсын татварын орлогод чухал үүрэг гүйцэтгэдэг болох нь харагдаж байна.

Зураг 19. БНСУ-ын татварын орлогын бүтэц

Солонгос Улс бордоо, ургамал хамгааллын бодис, тэжээл, хөдөө аж ахуйн тоног төхөөрөмж, хүлэмжийн тоног төхөөрөмжийг нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлдөг. Мөн хөдөө аж ахуйд ашиглах шатахууныг бүх төрлийн татвараас чөлөөлдөг байна. БНСУ 1940-өөд оны төгсгөл 1950-иад оны эхнээс хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулж нэгдмэл төлөвлөлт, бодлогыг хэрэгжүүлсэн нь эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд нь түлхэц болсон.

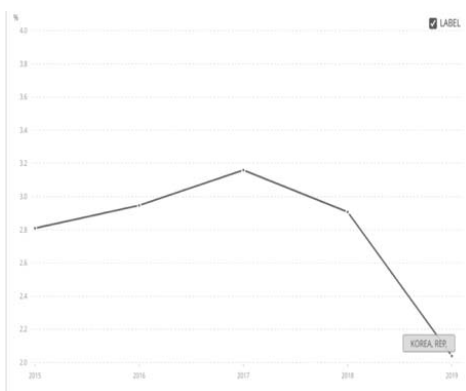
¹⁰⁸http://cdn.mta.mn/2muG1RE5Qkqd_R59a8zy-Q/mta.mn/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%B%D1%8B%D0%BD%20%D1%81%D0%B0%D0%BD/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%B%D0%B3%D0%B0%D0%B0%D0%BD%D1%8B%20%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BB//Tatvari-in%20bolovsrol%20olgoh%20ni_Ishbaljirmaa,Sarangerel.pdf

¹⁰⁹<http://kostat.go.kr/portal/korea/index.action> БНСУ-ын статистикийн мэдээлэл

Газар тариалангийн салбарыг хөгжүүлэхдээ төрийн болон төрийн оролцоотой банкаар дамжуулан газар тариалан эрхлэгчдэд хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр зээл олгох, үнэ тарифын зохицуулалт хийх, татвар, даатгалын тогтолцоог уян хатан болгох зэрэг бодлого, хууль эрх зүйн зохицуулалтыг амжилттай хэрэгжүүлсэн юм.

Хүснэгт 7. БНСУ-ын нэг хүн ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (2015-2020)¹¹⁰

Зураг 20. ДНБ-ний өсөлт

Хүснэгт 8. Нэг хүнд ногдох ДНБ

	Он	ДНБ-ний өсөлт (%)	Нэг хүнд ногдох ДНБ (мянган ам. доллар)
Korea	2015	2.81%	28.7
	2016	2.95%	29.2
	2017	3.16%	31.6
	2018	2.91%	33.4
	2019	2.04%	31.8
	2020	-1.88%	30.6
	2021	2.8%	-

Эх сурвалж: data.worldbank.org

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль¹¹¹

Тус улсын НӨАТ-ын тухай хууль нь 9 бүлэг, 76 зүйлтэй. НӨАТ-ын чөлөөлөлттэй холбоотой харилцааг зохицуулах заалтууд, чөлөөлөлтийн сууриудыг 2 дугаар бүлгийн 26, 27-р зүйлүүдэд зааж өгсөн байдаг. (Дэлгэрэнгүйг холбогдох эх сурвалжаас үзэж танилцана уу.)

5.3.Бүгд Найрамдах Латви Улс

Латви улсын НӨАТ-ын хувь хэмжээг 2021 оны 1 дүгээр сарын 7-ны өдрийн байдлаар харуулбал дараах байдалтай байна.¹¹²

¹¹⁰<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&locations=KR&start=2015&view=chart>
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2019&locations=KR&start=2015>

¹¹¹<https://law.go.kr/LSW/eng/engLsSc.do?menuId=2§ion=lawNm&query=value+added+tax&x=24&y=31#iBgcolor10>

¹¹²<https://taxsummaries.pwc.com/latvia/corporate/other-taxes>

Хүснэгт 9. НӨАТ-ын хувь хэмжээ

д/д	Бараа, ажил үйлчилгээний тодорхойлолт	НӨАТ хувь хэмжээ
1.	Бараа, ажил үйлчилгээ, импортын бараа, Латви Улсын оршин суугч бус этгээдэд үзүүлж буй эмнэлгийн үйлчилгээ	21%
2.	Жагсаалтад орсон эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, нярай хүүхдийн төрөлжсөн хоол, дотоодын нийтийн тээврийн үйлчилгээ, ном /цахим мэдээлэл орохгүй/, сонин сэтгүүл, хөнгөлөлттэй тогтмол хэвлэл, уран зохиолын анхны хэвлэл, зочид буудал, төвлөрсөн халаалтын төлбөр, байрны үйлчилгээ	12%
3.	Бүх төрлийн угаасан, цэвэрлэсэн, зүссэн, савласан жимс, хүнсний ногоонууд /хөлдөөсөн, давсалсан, хатаасан жимс ороогүй/ Энэ 5%-ийг 2018.01.01-2023.12.31-ний өдөр хүртэл хүчинтэй байхаар тусгасан байна.	5%
4.	Гишүүн орнуудад НӨАТ төлөгчөөр бүртгэгдсэн иргэд өөр гишүүн орнуудаас бүтээгдэхүүн худалдаж авах үеийн НӨАТ-ын чөлөөлөлт. (Нийлүүлэгч нь худалдан авалтад төлсөн НӨАТ-аа буцааж авах нөхцөлтэй)	0%
5	Экспортын болон дотоодод чөлөөтэй нийлүүлэгдэхгүй бараа, үйлчилгээний борлуулалт, дипломат ажилтнуудад зориулсан бараа, ажил үйлчилгээ, гадаад тусламжийн хөрөнгөөр санхүүжүүлсэн бараа, ажил, үйлчилгээ	0%

Мөн Боловсрол, санхүү, эмнэлгийн болон даатгалын үйлчилгээ, асаргааны төв, ашигласан үл хөдлөх хөрөнгө, борлуулалт, барилгын үйлчилгээ зэрэг хэд хэдэн үйлчилгээг татвараас чөлөөлдөг байна.

ЭЗХАХБ-ын дундажтай харьцуулсан Латви улсын татварын орлогын бүтцийг 2018 оны байдлаар доорх хүснэгтэд үзүүлэв.¹¹³

Хүснэгт 10. Татварын орлогын бүтэц

д/д	Орлогын татварын төрөл	Латви Улс /хувиар/	ЭЗХАХБ /хувиар/
1	Хувь хүний орлогын албан татвар	19	24
2	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар	3	10
3	Нийгмийн даатгалын шимтгэл	29	26
4	Цалингийн татвар	0	1
5	Үл хөдлөхийн татвар	3	6
6	НӨАТ /бараа, ажил, үйлчилгээний татвар	27	20
7	Бараа, бүтээгдэхүүний татвар /VAT/GST/	18	13
8	Бусад	1	1

Латви улсын ДНБ-д үйлчилгээний салбар, дэд бүтэц, аж үйлдвэрийн салбар нэлээд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд ДНБ-нийх нь 90 гаруй хувийг эзэлдэг. Байгалийн онцлогт түшиглэж хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуйн салбараа түлхүү хөгжүүлсэн улс юм.¹¹⁴

¹¹³Revenue Statistics OECD

¹¹⁴Latvia | History - Geography | Britannica

ЭЗХАХБ-ын дундажтай харьцуулбал Латви Улсын татварын орлого дараах бүтэцтэй. Үүнд:

- НДШ, НӨАТ-ын бараа, үйлчилгээний татварын орлого ихэнхийг бүрдүүлдэг /НӨАТ / БҮТ багтаагүй/;
- Хувь хүний орлогын албан татвар, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, хөрөнгийн татварын орлого бага хувь эзэлдэг;
- Ажил олгогчоос төлсөн НДШ-ийн орлого байхгүй.

Зураг 21. Татварын орлогын бүтцийн харьцуулалт¹¹⁵

Латви улсын Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн /ДНБ/¹¹⁶

Латви улсын 2020 оны ДНБ-ийг өнгөрсөн онтой харьцуулахад 3.6%-иар буурсан байна. Дэлхийн 196 орноос ДНБ-ний жагсаалтад Латви улс 100 дугаарт оржээ. Латви улсын ДНБ-ний жилийн дундаж 2018 онд 34,329 сая ам.доллар байсан бөгөөд 2019 онтой харьцуулахад энэ нь 208 сая ам.доллар-аар бага байгаа юм. 2020 онд 25,722 сая ам.доллар болж өмнөх жилээс 8,399 сая доллар-аар мөн буурчээ.

Хүснэгт 11. Латви улсын ДНБ

Он	Жилийн ДНБ / сая \$/
2015	27,104
2016	27,745
2017	30,262
2018	34,329
2019	34,121
2020	25,722

Зураг 22. Жилийн ДНБ

¹¹⁵Revenue Statistics OECD

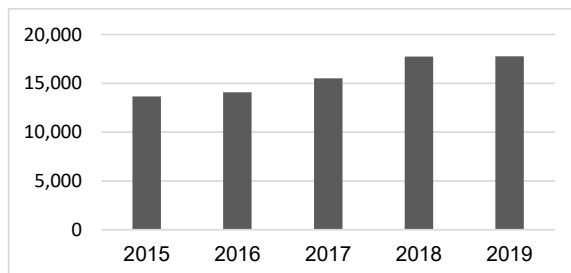
¹¹⁶<https://countryeconomy.com/gdp/latvia>

Латви улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ 2018 онд 17,747\$ байсан бол 2019 онд 17,772 \$ болж 25 ам.доллар-аар нэмэгдсэн байна. Нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээгээр эрэмбэлж үзэхэд дэлхийн 196 орноос 51 дүгээр байранд Латви улс оржээ. Латви улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний эзлэх хувийг доорх хүснэгтэд харуулав.

Хүснэгт 12. Нэг хүнд ногдох ДНБ

Он	Нэг хүнд ногдох ДНБ / ам.доллар/
2015	13,647
2016	14,091
2017	15,518
2018	17,747
2019	17,772

Зураг 23. Нэг хүнд ногдох ДНБ

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль¹¹⁷

Энэ хууль нь 2012 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдөр Сеймээр батлагдаж, 2013 оны 01 сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлсэн байна. 2013-2020 онуудад хуульд нэмэлт өөрчлөлтийг оруулсан байна. Нийт 8 бүлэг, 146 зүйл ангитай. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийг хуулийн 7 дугаар бүлгийн 52-54 дүгээр зүйлд тусгажээ.

Хуулийн 52 дугаар зүйлд: Шуудангийн болон эмнэлгийн үйлчилгээ, шинжээчийн дүгнэлт /хөдөлмөрийн чадвараа алдсан, тэтгэвэр тогтоолгох гэх мэт/ клиник оношилгоо, лаборатор, хэвтэн эмчүүлэгчидтэй холбоотой бүх зардал, хүний эд эрхтэн, цус, шүдний эмнэлгийн үйлчилгээ, нийгмийн халамж, үйлчилгээтэй холбоотой бүртгэл, шинэчлэл, сайн үйлсийн аян, хүүхэд, залуучуудын бүх шатны боловсрол, сурагчидтай холбоотой зардлууд, ажилгүй иргэдийн сургалтын үйл ажиллагаа, соёлын бүх арга хэмжээ, үзвэр үйлчилгээ, банк, даатгал, хөрөнгийн зуучлал, хөрөнгө оруулалт, цахим сүлжээ, үл хөдлөх, орон сууц түрээслэх зэрэг бараа, үйлчилгээнүүдэд татвар ногдуулдаггүй болохыг заажээ.

Засгийн газраас тогтоосон журмын дагуу дараах бараа, ажил, үйлчилгээг татвараас чөлөөлдөг. Үүнд: Бүх шатны боловсролын байгууллагад үзүүлэх үйлчилгээ, соёлын үйлчилгээ, санхүүгийн гүйлгээ, мөрийтэй тоглоом, сугалаа, үл хөдлөх хөрөнгө, түрээсийн орон сууц болон эмнэлгийн үйлчилгээнүүдийг хамруулжээ.

Энэ хуулийн 52¹ дугаар зүйлд: Бие даасан бүлгийн гишүүд анх бүлэг байгуулагдсан тухайгаа төсвийн орлогын газарт бичгээр мэдэгдэж, гэрээ байгуулан татвараас чөлөөлүүлнэ.

53 дугаар зүйлд: Гаднаас импортоор орж ирж буй бараа үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй байхыг заажээ. Үүнд: Байгалийн хийн систем, сүлжээ, ачааны хөлөг онгоц, хий, байгалийн хий, алсын шугам хоолойн хий, цахилгаан дулааны энерги, хөргөх сүлжээ, гаалийн болон худалдааны бараа, ЕХ-ны Атомын энерги, Төв банк, Хөрөнгө оруулалтын банкны протокол, гэрээнүүд, ОУ-ын конвенцийн гэрээ,

¹¹⁷<https://likumi.lv/ta/en/en/id/253451>

ОУ-ын байгууллагууд, НАТО-гийн гэрээ хэлэлцээр, Зэвсэгт хүчний байгууллагын албан хаагчид, дипломат болон консулын төлөөлөгчийн газрууд, загас агнуурын эрхлэх аж ахуй, боомтын үйлчилгээ, буцаан импортолсон экспортын бараа, аялагчийн хувийн тээш, ачаа зэрэг бүтээгдэхүүн үйлчилгээг оруулсан байна.

Мөн хуулийн 54 дүгээр зүйлд: ЕХ-ны нутаг дэвсгэрт бараа худалдан авахад татвар ногдуулахгүй гэжээ. Үүнд дээрх хуулийн 53 дугаар зүйлийн 3,4,5,9 дэх хэсэгт зааснаар 22 еврогоос хэтрэхгүй бараа импортлох бол татвараас чөлөөлнө. Зарим нийгмийн гишүүдийг гаалийн татвараас чөлөөлөх, хууль ёсны татвар төлөгч этгээд Улсын төсөвт татвар төлөх үүрэгтэйг тус тус заажээ. (НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн дэлгэрэнгүйг тухай хуулийн заалтаас үзнэ үү.)

5.4.Тайвань

Тайванийн¹¹⁸ НӨАТ-ын хувь хэмжээ 5 хувьтай байна. Бараа ажил үйлчилгээний үнэ тарифаар дамжуулан авч буй шууд бус татварыг хоёр төрлийн аргаар ногдуулдаг.

Тайванийн татварын орлогын бүтцийг дараах хүснэгтэд харуулав. ¹¹⁹

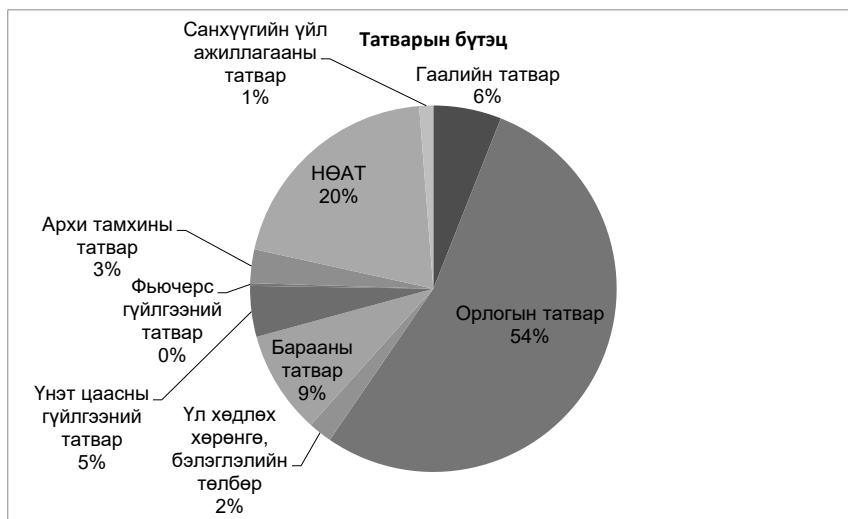
Хүснэгт 13. Тайванийн татварын орлогын бүтэц

Он	2015	2016	2017	2018	2019
Нийт	2 134 857	2 224 075	2 251 246	2 386 945	2 470 519
Гаалийн татвар	110 978	114 971	114 957	120 057	123 042
Орлогын татвар	936 731	1 006 360	986 412	1 077 079	1 148 814
Үл хөдлөх хөрөнгө, бэлэглэлийн төлбөр	32 736	47 515	51 085	31 825	34 926
Барааны татвар	183 131	181 907	178 467	180 111	176 878
Үнэт цаасны гүйлгээний татвар	82 033	70 855	89 967	101 171	91 205
Фьючерс гүйлгээний татвар	3 783	3 706	4 190	6 100	4 695
Архи тамхины татвар	44 160	45 627	50 235	69 603	68 649
Бизнесийн татвар	360 899	378 354	384 978	415 409	420 908
Санхүүгийн үйл ажиллагааны татвар	25 137	23 746	23 124	24 474	26 159

¹¹⁸<https://www.pwc.com/sg/en/tax/assets/vat-gst-guide-2019.pdf>

¹¹⁹<https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=41884&ctNode=6354&mp=5>, <https://www.ntbt.gov.tw/English>

Зураг 24. Тайванийн татварын орлогын бүтэц

Тайванийн эдийн засагт аж үйлдвэрийн салбар давамгайлдаг. Уул уурхай, байгалийн нөөц баялгийн ашиглалтын салбар эдийн засагт нь харьцангуй бага үүрэгтэй байдаг онцлогтой.¹²⁰ Аж үйлдвэрийн салбараас гадна хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас агнуур зэрэг салбаруудын үйлдвэрлэл түлхүү хөгжсөн. Мэдээллийн технологи, үйлчилгээний салбар эдийн засагт нь харьцангуй өндөр хувь нэмэр оруулдаг.

Тайванийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн¹²¹

Тайванийн 2020 оны жилийн эцсийн байдлаар нэг хүнд ногдох ДНБ 26,910.2 ам.доллар /GDP per capita US\$/ байна.

Хүснэгт 14. Тайванийн нэг хүнд ногдох ДНБ

Он	Нэг хүнд ногдох ДНБ/ам.доллар/
2015	22,941
2016	23,161
2017	25,154
2018	25,750
2019	25,893
2020	26,910

¹²⁰Taiwan - Economy | Britannica

¹²¹<https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=41884&ctNode=6354&mp=5>

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль¹²²

Бизнесийн үйл ажиллагаа эрхэлсний татвар /Business tax/ нь 1931.06.13-ны өдөр мөрдөгдөж эхэлсэн. Энэхүү хууль нь нийт 7 бүлэг, 56 зүйлтэй. Хуулийн 2 дугаар бүлгийн 8-р зүйлд дараах бараа үйлчилгээ нь татвараас чөлөөлөгдөнө гэж заажээ.

- Бизнесийн орлогын татвар/Gross Business Receipt Tax/: Санхүүгийн байгууллагууд, хоол хүнс, ундааны тусгай бизнес эрхлэгчид, жижиг бизнес эрхлэгчдэд зориулагдсан. Бизнесийн онцлогоос хамааран хоол хүнс, ундаа үйлдвэрлэгчдийн татварын хувь 15%-25%, жижиг бизнес эрхлэгчдэд 0.1%-1% хувийн татвар ногдуулна.
- Бизнесийн үйл ажиллагаа эрхэлсний татвар/Business tax/: үлдсэн татвар төлөгчдийн жишиг хувь хэмжээгээр ногдуулдаг.

Өмнө нь авч үзсэн Монгол Улсын болон бусад улс орнуудын үзүүлэлтүүдийг нэгтгэж дараах хүснэгтэд харуулъя.

Хүснэгт 15. Татвар, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн харьцуулалт

Үзүүлэлт		Монгол	Олон улсад		
			БНСУ	Тайвань	Латви
НӨАТ-ын хувь хэмжээ		10	10	5	[5; 21]
Татварын орлогын бүтэц	НӨАТ	25.6	29	20	27
	ХХОАТ	10.2	24	54	19
	ААНОАТ	15.4	24		3
	ОАТ	9.4	5	3	12.6
	Бусад	29.4	18	18	38.4
Эдийн засгийн өсөлт, сүүлийн 5 жилийн дундаж		4.26	2.77	2.63	3.14

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулснаар

Хүснэгтэд үзүүлсэн нэгтгэлээс улс орнуудын татварын орлогод эзлэх НӨАТ-ын хувийн жин ерөнхийдөө ойролцоо буюу 20-27 хувийн хооронд байна. Тайванийн хувьд НӨАТ-ын хувь харьцангуй бага байгаа нь НӨАТ-ын нийт татварын орлогод эзлэх хувийг нь бага болгоход нөлөөлсөн гэж дүгнэж болохоор байна. ДНБ-ний өсөлт нь хол зөрөөгүй буюу 2.63-4.26 хувийн хооронд байгаа нь улс орнууд өөр өөрсдийнхөө эдийн засгийн онцлогт тохирсон хөгжлийн, төсөв, татварын бодлого хэрэгжүүлдэгтэй холбоотой.

НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурийн харьцуулсан судалгаа

Энэ хэсэгт сонгож авсан улс орнуудын НӨАТ-ын хуульд чөлөөлөхөөр тусгасан, манай улсын НӨАТ-ын тухай хуульд тусгагдаагүй НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурийг харьцуулан тодорхойлсон болно. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Улсын НӨАТ-ын хуульд заасан НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн сууриас илүү НӨАТ-ын өөр ямар суурь улс орнуудад үйлчилж байгаа болохыг харуулахыг зорив.

¹²²<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=G0340080>

Хүснэгт 16. НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурийн ялгаа

№	НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн салбар	Чөлөөлөлтийн суурийн нэмэгдэл		
		БНСУ	Тайвань	Латви
1	Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа		Деривативын буюу үүсмэл санхүүгийн хэрэгсэл, хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагаа эрхэлсний орлого	Төлбөрийн хэрэгслийн үйлчилгээ, үүсмэл үнэт цаасны хөрөнгө оруулалтын үйлчилгээ, кастодион банкны үйлчилгээ, хөрөнгө оруулалтын сангуудын менежмент, хөрөнгө оруулалтын сангууд, зуучлагч байгууллагын төлбөрийн хэрэгсэл болон мөнгөний зах зээлийн хэрэгслээр хийсэн арилжаа, зээлийн батлан даалтын үйлчилгээ
2	Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	Нийтийн холбоо, шуудан, сугалааны тасалбар	Хоршоодын гишүүддээ худалдсан бараа үйлчилгээ, Холбоодын гишүүддээ худалдсан бараа, холбоодод үзүүлсэн төрийн дэмжлэг, хандивын тоглолтын цэвэр орлого, хорих ангид гараар урласан бараа	Шуудангийн үйлчилгээ, цахим хэлбэрээр явуулсан мөрийтэй тоглоом, хонжворт сугалааны үйлчилгээ
3	Уул уурхай, олборлолт			
4	Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	Өдөр өнжүүлэх болон халамжийн төвийн үйл ажиллагаа	Аж ахуйн нэгжүүдэд төрөөс үзүүлсэн тусламж дэмжлэг, Засгийн газрын даалгасан шуудан холбооны үйлчилгээ, батлан хамгаалахын зэр зэвсэг	Нийгмийн халамжид нийлүүлэгч болохоор тусгагдсан хүмүүсийн нийтийн үйлчилгээ, олон нийтийн эрх ашгийг хангах байгууллагаас хүүхэд залуучуудыг хамгаалах зорилгоор нийлүүлсэн ажил, үйлчилгээ

5	Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	Эмэгтэйчүүдийн ариун цэврийн хэрэгсэл		
6	Боловсруулах үйлдвэрлэл	Шахмал түлш, шугамын ус		
7	Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт			Импортын хий, дулаан, цахилгаан, хөргөх сүлжээний төхөөрөмж
8	Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	Боловсруулаагүй хүнсний бүтээгдэхүүн, хүнсний бус фермийн аж ахуйн бараа, газар	Усалгааны зориулалтаар нийлүүлсэн ус, загас агнуур, тариаланчид, мал аж ахуй, ургацын дайвар бүтээгдэхүүн, загасчны өөрийнх нь барьсан загас, цагаан, улаан буудай тээрэмдэх, худалдах үйлчилгээ, хөдөө аж ахуйн техник, хэрэгсэлд ашиглах цахилгаан, загас агнуурын хэрэгсэл	
9	Мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа	Шинжлэх ухааны танхим, музей, галерей, ботаникийн цэцэрлэг		Номын сан, урлагийн болон хандивын тоглолтууд, зохиогчийн эрхийг ашигласны төлбөр
10	Боловсрол	Ном, номын сангийн үйлчилгээ, сонин сэтгүүл, урлагийн бүтээл, зохиогчийн өмч	Сурах бичиг, онцгой мэргэжлийн эрдэм шинжилгээний бүтээл, мэргэжлийн сургуулийн дотор зарагдах бараа, үйлчилгээ, сэтгүүл, сурталчилгаа, телевизийн нэвтрүүлэг	Хүүхэд харах үйлчилгээ, сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээ, бүх шатны боловсролын үйлчилгээ, сурагчдыг тээвэрлэх үйлчилгээ, суралцагчдыг мэргэжлийн дадлагаар хангах үйлчилгээ,

11	Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	Орон сууц, орон сууцны газрын түрээс	Хуульд заасан зарим аж ахуйн нэгжийн үндсэн хөрөнгийн борлуулалт, Үл хөдлөх хөрөнгө, газрын худалдаа,	Үл хөдлөх хөрөнгийн борлуулалт, оршин суухаас бусад зорилгоорх түрээсийн үйлчилгээ,
12	Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа			
13	Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ		Төрөөс үзүүлсэн монополь үйлдвэрүүдийн бараа, үйлчилгээ, ТҮЦ, гудамжинд наймаа эрхлэгсдийн бараа, үйлчилгээ, Засгийн газрын тендерээр худалддаг үлдэгдэл болон хуучирсан бараа	Гаалийн татвар ногдуулахгүй импортын бараа, үйлчилгээ, импортлогчийн оруулж ирэх эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн, гаалийн байгууллагад мэдүүлсэн хувийн ачаа тээш, татвар төлөгчөөр бүртгэгдсэн иргэний худалдан авалтаас нь татвар аваагүй хувийн хэрэгцээний болон тансаг зэрэглэлийн бараа

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулснаар

Ямар НӨАТ-ын суурийг Монгол Улсад нэвтрүүлэх боломжтой болохыг чөлөөлөлтийн нэр төрлийн харьцуулсан судалгаа, манай улсын эдийн засаг, салбарын онцлог, НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарт эзлэх хувийн жингийн динамик судалгаа зэргийг ашиглан дараах байдлаар тодорхойлох боломжтой гэж үзлээ.

Хүснэгт 17. Хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзсэн НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн суурь

№	НӨАТ-аас чөлөөлөгдсөн салбар	Эзлэх хувь	Чөлөөлөлт	+, ++ ¹²³
1	Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	14.33%	Деривативын бүтээгдэхүүн	+
2	Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	10.78%	Холбоодын гишүүддээ худалдсан бараа, холбоодод үзүүлсэн төрийн дэмжлэг, хандивын тоглолтын цэвэр орлого,	+
3	Уул уурхай, олборлолт	10.73%		

¹²³+ Хэрэгжүүлэх боломжтой, ++ хэрэгжүүлэх боломж өндөртэй

4	Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	2.51%	Олон нийтийн эрх ашгийг хангах байгууллагаас хүүхэд залуучуудыг хамгаалах зорилгоор нийлүүлсэн ажил, үйлчилгээ	+
5	Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	1.57%	Импортлогчийн оруулж ирэх эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн	+
6	Боловсруулах үйлдвэрлэл	0.88%	Шахмал түлш, шугамын ус	+
7	Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	0.86%	Импортын хий, дулаан, цахилгаан, хөргөх сүлжээний төхөөрөмж	+
8	Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	0.83%	Усалгааны зориулалтаар нийлүүлсэн ус, хөдөө аж ахуйн техник, хэрэгсэлд ашиглах цахилгаан	++
9	Мэргэжлийн шинжлэх ухаан, болон техникийн үйл ажиллагаа	0.30%	Зохиогчийн эрхийг ашигласны төлбөр	++
10	Боловсрол	0.27%	Сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээ, бүх шатны боловсролын үйлчилгээ	++
11	Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	0.26%	Орон сууц, орон сууцны газрын түрээс, үл хөдлөх хөрөнгө, газар худалдаа	++
12	Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	0.11%		
13	Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар, үйлчилгээ	0.00003%	ТҮЦ, гудамжинд наймаа эрхлэгсдийн бараа, үйлчилгээ	+

++ Тэмдэглэгээтэй салбарууд нь чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлэх боломж өндөртэй салбарууд байх боломжтой. Учир нь эдгээр салбарууд нь нэрлэсэн дүнгээрээ¹²⁴ болон НӨАТ-ын чөлөөлөлтийн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь нь харьцангуй бага байгаа онцлогтой байгаа юм.

ХАВСРАЛТ

Монгол Улсын НӨАТ-ын тухай хуулиас “Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт”

Гаалийн байгууллагаас баталсан, зорчигчдод татваргүй нэвтрүүлэхийг зөвшөөрсөн хэмжээ бүхий биедээ авч яваа хувийн хэрэглээний бараа;

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суудаг гадаадын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, Нэгдсэн үндэстний байгууллага, түүний төрөлжсөн салбарын хэрэгцээнд зориулан импортоор оруулсан бараа;

¹²⁴Хүснэгт 4-өөс харах боломжтой.

гадаад улсын Засгийн газар, олон улсын байгууллагаас буцалтгүй болон хүмүүнлэгийн тусламж, хөнгөлөлттэй зээлээр авсан бараа;

- 1) Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний хэрэглээнд зориулсан тусгай зориулалтын хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, автотээврийн хэрэгсэл;
- 2) Зэвсэгт хүчин, цагдаа, улсын аюулгүй байдлыг хангах, шүүхийн шийдвэр биелүүлэх, төрийн тусгай хамгаалалтын байгууллагын болон авилгатай тэмцэх газрын хэрэгцээнд зориулан импортоор оруулж байгаа зэвсэг, тусгай техник хэрэгсэл;
- 3) Агаарын зорчигч тээврийн хөлөг, түүний сэлбэг;
- 4) Орон сууцны зориулалтаар ашиглаж байгаа байр буюу түүний зарим хэсгийг борлуулсны орлого;
- 5) Эмчилгээний зориулалтаар хэрэглэх цус, цусан бүтээгдэхүүн, эд эрхтэн;
- 6) Хийн түлш, түүний сав, тоног төхөөрөмж, тусгай зориулалтын машин механизм, техник хэрэгсэл, тоноглол;
- 7) Гадаад улсад захиалгаар хийлгэсэн Монгол улсын үндэсний мөнгөн тэмдэгт;
- 8) Борлуулсан алт;
- 9) Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын туршилтын бүтээгдэхүүн;
- 10) Энэ хуулийн 12.1.7-д зааснаас бусад экспортод гаргасан *ашигт малтмалын* бүтээгдэхүүн;
- 11) Банк, банк бус санхүүгийн байгууллага болон бусад хуулийн этгээдээс банк, тусгай зориулалтын компани, орон сууцны санхүүжилтийн компанид хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаас гаргах зориулалтаар шилжүүлсэн зээл, санхүүгийн түрээсийн гэрээнээс үүсэх аливаа шаардах эрх;
- 12) Газар тариалан эрхлэгчийн дотооддоо тарьж борлуулсан үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, суулгац, жимс жимсгэнэ, үйлдвэрлэсэн гурил;
- 13) Монгол улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрийн аргаар төхөөрч бэлтгэн дотооддоо борлуулсан тураг болон шулж ангилсан мах, боловсруулаагүй дотор эрхтэн, дайвар бүтээгдэхүүн;
- 14) Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт дотоодын түүхий эдээр боловсруулан дотооддоо борлуулсан хүнсний сүү, сүүн бүтээгдэхүүн;
- 15) Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэсэн, үйлдвэрлэн борлуулсан жижиг, дунд үйлдвэрийн үйлдвэрлэлийн зориулалт бүхий тоног төхөөрөмж, сэлбэг хэрэгсэл;
- 16) Инновацийн төслөөр дотоод, гадаадын зах зээлд шинэ бараа, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл явуулахад шаардлагатай, дотоодод үйлдвэрлэдэггүй түүхий эд, материал, урвалж бодис;
- 17) Импортоор оруулж байгаа бөөрөнхий мод, гуалин, зүсмэл материал, банз, модон бэлдэц, хагас боловсруулсан модон материал;

- 18) Экспортод гаргасан түүхий болон угаасан, самнасан ноолуур, арьс шир
- 19) Соёлын өвийг судалж шинжлэх, сэргээн засварлахад ашиглах материал, техник, тоног төхөөрөмж, бодис, багаж хэрэгсэл;
- 20) Монгол Улсаас гадаад улсад суугаа дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газрын албан ажлын болон тэдгээрт ажиллагсдын хувийн хэрэгцээнд зориулан худалдаж авсан бараа, ажил, үйлчилгээг тухайн улсад албан татвараас чөлөөлдөг бол тэр улсаас монгол улсад суугаа дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газрын албан ажлын болон тэдгээрт ажиллагсдын хувийн хэрэгцээнд зориулж монгол улсын нутаг дэвсгэрт худалдан авсан бараа, гүйцэтгэсэн ажил, үзүүлсэн үйлчилгээ;
- 21) Нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 10 дахин, зөөврийн компьютерийн хувьд 30 дахин нэмэгдүүлснээс дээшгүй үнийн дүнтэй, ижил төрлийн хоёроос илүүгүй бараа бүхий хувь хүний нэр дээр илгээсэн улс хоорондын шуудангийн илгээмж;
- 22) Гэрээлэгч болон туслан гүйцэтгэгч нь газрын тос, уламжлалт бус газрын тостой холбогдсон үйл ажиллагаанд зориулан хайгуулын нийт хугацаанд болон ашиглалтын эхний таван жилд импортолсон тусгай зориулалтын машин, техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, тоноглол, түүхий эд, материал, химийн болон тэсрэх бодис, сэлбэг хэрэгсэл;
- 23) Газрын тос болон уламжлалт бус газрын тостой холбогдсон тайлан материал, дээж болон газрын тос;
- 24) Чөлөөт бүсэд зорчигчийн худалдаж авсан гурван сая төгрөг хүртэл үнийн дүнтэй бараа;
- 25) Сэргээгдэх эрчим хүчний судалгаа шинжилгээний болон үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмж, түүний дагалдах хэрэгсэл, сэлбэг;
- 26) Тусгай зориулалтын бус автомашин худалдан авахад энэ хуулийн 13.1.4 дэх заалт хамаарахгүй.
- 27) Худалдах зориулалтаар шинээр барьсан орон сууцны зориулалттай байр, үүнд энэ хуулийн 13.1.7 дахь заалт хамаарахгүй.
- 28) Дараах үйлчилгээг албан татвараас чөлөөлнө:
- 29) Валют солих үйлчилгээ;
- 30) Мөнгө хүлээн авах, шилжүүлэх, баталгаа, төлбөрийн нэхэмжлэл гаргах, вексель, хадгаламжийн данстай холбогдсон банкны үйлчилгээ;
- 31) Даатгал, даатгалын зуучлал, давхар даатгал, эд хөрөнгийн бүртгэлийн үйлчилгээ;
- 32) Үнэт цаас, хувьцаа гаргах, шилжүүлэх, борлуулах, хүлээн авах, тэдгээрт баталгаа гаргах үйлчилгээ;
- 33) Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хуулийн 4.1.6-д заасан санхүүгийн хэрэгслийг анхдагч, хоёрдогч зах зээл болон биржийн бус зах зээлд бүртгүүлэх, гаргах, арилжих, шилжүүлэх, борлуулах, хүлээн авах, хадгалах үйл ажиллагаа болон тэдгээрт баталгаа гаргах үйлчилгээ;

- 34) Зээл олгох үйлчилгээ;
- 35) Нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалын сангийн мөнгөн хөрөнгийг байршуулсны хүүг олгох, шилжүүлэх үйлчилгээ;
- 36) Банкны болон банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршооны зээлийн хүү, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн 9.4-т заасан хүү, 10.1.3-т заасан хувьцаа, үнэт цаас, санхүүгийн бусад хэрэгсэл, санхүүгийн түрээсийн хүү, ногдол ашиг, зээлийн баталгааны хураамж, даатгалын гэрээний хураамж төлөх үйлчилгээ;
- 37) Орон сууцны зориулалтаар баригдсан зориулалтын дагуу ашиглагдаж байгаа байрыг болон түүний тодорхой хэсгийг хөлслүүлэх үйлчилгээ;
- 38) Боловсролын болон мэргэжлийн сургалт явуулах тусгай зөвшөөрөлтэй хувь хүн, хуулийн этгээдийн эрхлэн гүйцэтгэж байгаа дүрэмд нь заасан боловсрол, мэргэжил олгох үйлчилгээ;
- 39) Эрүүл мэндийн үйлчилгээ;
- 40) Шашны байгууллагын үйлчилгээ;
- 41) Төрийн байгууллагаас үзүүлж байгаа үйлчилгээ. Үүнд засгийн газар, түүний агентлагууд, төсөвт байгууллагуудаас үзүүлж байгаа төрийн үйлчилгээ хамаарна;
- 42) Автотээврийн тухай хуулийн 3.1.11-д заасан нийтийн тээврийн үйлчилгээ
- 43) Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхэлдэг хуулийн этгээд гадаад улсын аялал жуулчлалын байгууллагатай гэрээ байгуулж жуулчдыг нь хүлээн авах, уг үйлчилгээг төлөвлөх, сурталчлах, бичиг баримтыг нь бүрдүүлэх зэрэг гадаадын жуулчдад үзүүлсэн /туроператор/ үйлчилгээ;
- 44) Соёлын өвийг сэргээн засварлах үйлчилгээ;
- 45) Оршуулгын үйлчилгээ;
- 46) Ирээдүйн өв санд улсын төсвөөс хуваарилсан орлого эх үүсвэр, сангийн хөрөнгө оруулалтын орлого;
- 47) Мал эмнэлгийн үйлчилгээ;
- 48) Нотариатын үйлчилгээ;
- 49) Жилийн 50 саяас доош төгрөгийн бараа, ажил, үйлчилгээ борлуулсан этгээд /импортоор оруулахаас бусад/-ийг албан татвараас чөлөөлнө.
- 50) Эм, эм бэлдмэл, эмнэлгийн багаж, техник хэрэгсэл үйлдвэрлэх, худалдан борлуулахад энэ хуулийн 13.5.10 дахь заалт хамаарахгүй;
- 51) Энэ хуулийн 13.5.14-т заасан үйлчилгээнд жуулчдад үйлчлэх бааз, ресторан, жуулчин тээвэрлэх, газарчлах болон зочид буудлын үйлчилгээ хамаарахгүй.
- 52) Бараа, ажил, үйлчилгээг үйлдвэрлэлийн дотоод эргэлтэд ашигласнаас бусад хэлбэрээр бусдад үнэ төлбөргүй шилжүүлсэн буюу хувийнхаа

хэрэгцээнд ашигласан бол нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлөхгүй. Энэ хуулийн 13.1.15, 13.1.16, 13.1.17-д заасан барааг дамжуулан борлуулж байгаа этгээдэд энэ хуулийн 13.1 дэх хэсэг хамаарахгүй.

- 53) Гадаад улсын засгийн газар, олон улсын байгууллагаас хүмүүнлэгийн болон буцалтгүй тусламжаар авсан бараа, буцалтгүй болон хүмүүнлэгийн тусламж, хөнгөлөлттэй зээлийн хүрээнд гадаад улсын засгийн газар, олон улсын байгууллагаас өгсөн санхүүжилт /мөнгөн хөрөнгө/-ээр дотоодын зах зээлээс худалдан авч байгаа бараа, ажил, үйлчилгээг албан татвараас чөлөөлөхөд мөрдөх журмыг санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн засгийн газрын гишүүн батална.
- 54) Засгийн газрын бус байгууллагууд засгийн газрын шийдвэр, гэрээний үндсэн дээр санхүүжилт авч төрийн гүйцэтгэх байгууллагын тодорхой чиг үүргийг бүрэн буюу хэсэгчлэн гүйцэтгэж байгаа үйлчилгээ 13.5.12-т хамаарахгүй.
- 55) Гадаадын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, тэдгээрт ажиллагсдад энэ хуулийн 13.1.23-т заасан албан татварын чөлөөлөлтийг эдлүүлэхдээ төлсөн албан татварыг буцаан олгох зарчмыг баримтална.
- 56) Монгол Улсын засгийн газраас гадаад улсын засгийн газар, олон улсын байгууллагатай байгуулж соёрхон баталсан олон улсын гэрээний дагуу санхүүжигдэх бараа, ажил, үйлчилгээ;
- 57) Энэ хуулийн 13.14-д заасан төсөл, арга хэмжээний нэр, түүнийг хэрэгжүүлэгч этгээд, төслийн санхүүжилтийн дүн, төсөл хэрэгжүүлэх хугацааг засгийн газар батална.

Солонгос улсын НӨАТ-ын тухай хуулиас “Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт”

Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулийн I-р бүлгийн Ерөнхий заалтад “хуулийн зорилго нь холбогдох журмуудыг тогтоох, нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг шударгаар ногдуулах, татвар төлөгчдийн татвар төлөх үүргээ биелүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх, татварын мөнгөн санг өсгөхөд хувь нэмэр оруулахад оршино” хэмээн тодорхойлсон байдаг (Enforcement Date 01. Jan, 2020).

Мөн тус хуулийн III бүлгийн 26-р зүйлд НӨАТ-ын татвараас чөлөөлөх тухай заасан байдаг.¹²⁵ Үүнд:

26 дугаар зүйл (Татваргүй бараа, үйлчилгээ) Дараах бараа, үйлчилгээг нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлнө.¹²⁶

- 1) Боловсруулаагүй хүнсний бүтээгдэхүүн (хөдөө аж ахуйн гаралтай, далайн гаралтай, хоол хүнсэнд ашигладаг ойгоос гаргасан дагалдах бүтээгдэхүүн)
- 2) БНСУ-д үйлдвэрлэсэн хүнсний бус зориулалттай Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон хөдөө аж ахуйн бараа, фермийн аж ахуйн бараа, далайн тоног төхөөрөмж, ойн бүтээгдэхүүн

¹²⁵Section 2 tax exemptions

¹²⁶2018 оны 12-р сарын 31-ний өдрийн 16101 тоот акт

- 3) Шугамын ус
 - 4) Шахмал түлш
 - 5) Эмэгтэйчүүдийн ариун цэврийн хэрэглэл (Menstrual hygiene products)
 - 6) Эмнэлгийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон мал эмнэлгийн үйлчилгээ)
 - 7) Боловсролын үйлчилгээ (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон)
 - 8) Нийтийн зорчигч тээврийн үйлчилгээ (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон)
 - 9) Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон ном (номын сангийн үйлчилгээ), сонин, сэтгүүл, Мэдээний харилцаа холбоог сурталчлах тухай хуулиар тогтоосон нэвтрүүлэг.
 - 10) Шуудангийн марк, тэмдэгтүүд (орлогын тэмдэг, гэрчилгээний тэмдэг, сугалааны тасалбар)
 - 11) Санхүүжилт, даатгалын үйлчилгээ; (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон)
 - 12) Орон сууц, түүний дагалдах газрыг түрээслэх; (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон)
 - 13) Өдөр өнжүүлэх төв, халамжийн төв
 - 14) Газар
 - 15) Зохиогчийн өмч, хөгжмийн зохиол, мэргэжлийн түвшинд үзүүлэх хувийн үйлчилгээ; (Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон)
 - 16) Урлагийн бүтээл, урлагийн арга хэмжээ, соёлын арга хэмжээ
 - 17) Шинжлэх ухааны танхим, музей, уран зургийн галерей, амьтны хүрээлэн, ботаникийн цэцэрлэг
 - 18) Нийтийн ашиг сонирхолд зориулсан шашин шүтлэг, буяны үйлс, тэтгэлэг, тусламж
 - 19) Төр, орон нутгийн засаг захиргаатай холбоотой бараа болон үйлчилгээ
- Дээрх дурдсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг НӨАТ-аас хуулиар чөлөөлдөг байна.

**Тайванийн НӨАТ-ын тухай хуулиас
“Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт”**

- 1) Үл хөдлөх хөрөнгийн (газар) худалдаа
- 2) Тариалангийн талбайд усалгааны зориулалтаар нийлүүлсэн ус
- 3) Эмнэлэг, поликлиник, сувиллын газруудаас үзүүлж буй эмнэлгийн үйлчилгээ, эм бэлдмэл, тасгийн байр, хүнсний бүтээгдэхүүн
- 4) Эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөлтэйгөөр зохих журмын дагуу байгуулагдсан, нийгмийн халамжийн байгууллага, нийгэмлэг, хөдөлмөрийн байгууллагууд болон засгийн газраас үзүүлж буй нийгмийн халамжийн үйлчилгээнүүд
- 5) Сургууль, цэцэрлэг, боловсролын болон бусад соёлын байгууллагуудаас үзүүлж буй боловсролын үйлчилгээ, засгийн газрын даалгавраар үзүүлж буй соёлын үйлчилгээнүүд
- 6) Хэвлэлийн салбараас гаргасан, хууль тогтоомжийн дагуу засгийн газраас олгосон чиг үүргийн дагуу боловсролын төрөл бүрийн түвшний сургуулиудад ашиглах сурах бичиг, засгийн газраас үзүүлж буй онцгой мэргэжлүүдийн эрдэм шинжилгээний бүтээлүүд

- 7) (Устгагдсан)
- 8) Мэргэжлийн сургуулийн оюутнуудын ажиллуулдаг, гаднын этгээдэд үйлчилдэггүй дэлгүүрийн зарж борлуулдаг бараа, үйлчилгээ
- 9) Хууль ёсны бүртгэлтэй сонин, сэтгүүл хэвлэн нийтлэгчид, мэдээллийн агентлагууд, телевиз, өргөн нэвтрүүлгийн станцуудын үйлдвэрлэн борлуулсан сонин, сэтгүүл, мэдээний товхимол, сурталчилгаа, телевизийн нэвтрүүлгүүд
- 10) Хуулийн дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг хоршоодын гишүүддээ худалдсан бараа, үйлчилгээ; аж ахуй нэгжүүдэд төрөөс үзүүлж буй тусламж дэмжлэг
- 11) Хуульд заасны дагуу тариаланчид, загасчид, ажилчид, худалдаа, аж үйлдвэрийн нэгдлүүд гишүүддээ худалдан борлуулсан бараа, үйлчилгээ, засгийн газраас эдгээр холбоодод үзүүлж буй тусламж дэмжлэгүүдийн менежментийн төлбөрийг “Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлд арилжаалах тухай хууль”-ийн 27 дугаар зүйлд заасны дагуу тооцож суутгана. Энэхүү хууль нь хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг зах зээлд бөөнөөр худалдан борлуулахад ашиглахад зориулагдсан бөгөөд тариаланчдын холбоо, загасчдын холбоо, хоршоо, төрийн байгууллагуудын хувьцаа эзэмших хэмжээ 70 гаруй хувь байдаг.
- 12) Хуулийн дагуу зохион байгуулагдсан буяны болон тусламжийн байгууллагуудын зохион байгуулсан тендер, хандивын тоглолт, хандивын худалдааны орлогоос шаардагдах зардлуудыг хассаны дараах орлого
- 13) Холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулагдан, олон нийтэд нээлттэй бус үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн өмчит байгууллага, үйлдвэр, халамжийн байгууллагын ажилчдын зарж борлуулж буй бараа үйлчилгээ
- 14) Цагдан хорих ангийн гараар урласан бэлэн бүтээгдэхүүнүүдийг худалдан борлуулах дэлгүүрүүдийн бараа, үйлчилгээ
- 15) Шуудан, харилцаа холбооны газраас хуулийн дагуу үзүүлж буй үйлчилгээ; засгийн газрын үүрэг даалгаврын дагуу үзүүлж буй үйлчилгээ
- 16) Төрийн өмчит монополь үйлдвэрүүд болон монополь бараа борлуулах эрх бүхий аж ахуйн нэгжүүдийн хуулиар тогтоосон үнээр зарж буй монополь бараа бүтээгдэхүүн
- 17) Татварын тасалбарыг тамгалах марк, шуудан илгээмжийн маркны худалдаа, үйлчилгээ
- 18) Явган болон гудамжны наймаачдийн (ТҮЦ) худалдан борлуулж буй бараа, үйлчилгээ
- 19) Тэжээл, боловсруулаагүй хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас агнуур, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, дайвар бүтээгдэхүүн; эсхүл хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас агнуур, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, тариаланчид, загасчдын борлуулсан ургацын дайвар бүтээгдэхүүн.
- 20) Загасчны өөрийн гараар барьж, худалдан борлуулж буй загас
- 21) Цагаан будаа, улаан буудайн гурилын худалдаа, будаа тээрэмдэх үйлчилгээ
- 22) Бизнесийн татвараа хоёрдугаар хэсгийн 4 дүгээр бүлэг заасны дагуу тооцдог аж ахуй нэгжийн тогтмол худалдаа хийдэггүй үндсэн хөрөнгийн борлуулалт

- 23) Цэргийн, засгийн газрын болон боловсролын байгууллагууд, тэдгээрийн хараат хүмүүс, ажилчид, оюутнууд, тариаланчид, загасчид, экспорт, автомашины гуравдагч этгээдийн хариуцлагын албан журмын даатгал, даатгалын байгууллагуудын төлсөн давхар даатгалын хураамжийг хамарсан засгийн газраас даатгуулахад даатгалын байгууллагаас хүлээн зөвшөөрсөн даатгалын бодлого
- 24) Хуулийн дагуу засгийн газрын бүх түвшний гаргасан бонд болон үнэт цаасны гүйлгээний татвар ногдуулсан үнэт цаас.
- 25) Бүх шатны засгийн газрын тендерээр худалдаалдаг үлдэгдэл буюу хуучирсан бараа
- 26) Батлан хамгаалах байгууллагуудын зэвсэг, байлдааны хөлөг онгоц, нисэх онгоц, танк, цэргийн зориулалттай тагнуулын холбооны хэрэгслийн борлуулалт
- 27) Бордоо, пестицид, мал эмнэлгийн эм, хөдөө аж ахуйн техник хэрэгсэл, тариалангийн талбайн тээврийн хэрэгсэл, ийм төрлийн техник хэрэгсэлд ашигладаг мазут, цахилгаан
- 28) Далайн эрэг эсвэл далайн эрэг дээрх загас агнуурын зориулалттай загас агнуурын завь, тоног төхөөрөмж, тор, түлшний тос
- 29) Банкны аж ахуй нэгжүүдийн төв, салбар нэгжүүдийн хоорондох хөрөнгийн урсгалын хүү, төлбөр тооцоо гүйцэтгэгчийн суурьшлын тогтоосон журмаар итгэлцлийн сангаас бүрдүүлсэн итгэмжлэл, хөрөнгө оруулалтын аж ахуйн нэгжийн орлого, төлбөр тооцоо нь оршин суугч алдагдлын эрсдэлийг үүрч, ашиглагдаагүй эд зүйлс ломбардуудаар борлуулсны орлого нь үндсэн зээл ба хүүгийн авлагын нийлбэр дүнгээс хэтрэхгүй бол
- 30) Үйл ажиллагааны хураамжийг тооцоогүй алтан гулдмай, алтан тоосго, алтан ялтас, алтан зоос, алтан чимэглэл
- 31) Засгийн газрын зөвшөөрлөөр байгуулагдсан шинжлэх ухаан, технологийн байгууллагуудаас нийлүүлдэг судалгаа
- 32) Үйл ажиллагаа явуулж буй санхүүгийн дериватив бүтээгдэхүүн, компанийн бонд, санхүүгийн бонд, Тайванийн долларын банк хоорондын хэлэлцээрийн шинэ зээл, гадаад валютын хэлэлцээрийн зээлийн борлуулалтын хэмжээ зэрэг бүтээгдэхүүний шимтгэл (үйлчилгээний хураамж тооцоогүй бол)

**Латви улсын НӨАТ-ын тухай хуулиас
“Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын чөлөөлөлт”**

52 дугаар зүйл. Бараа, ажил, үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй.

(1) Дараах бараа, ажил, үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй:

1) Бүх нийтийн шуудангийн үйлчилгээ нийлүүлэгч байгууллагын шуудангийн үйлчилгээ:

А) Хоёр килограмм жингээс хэтрэхгүй шуудангийн илгээмжийг ангилах, тээвэрлэх, хүргэх;

Б) Арван килограмм жингээс хэтрэхгүй шуудангийн илгээмжийг ангилах, тээвэрлэх, хүргэх;

2)Хуулийн дагуу зөвшөөрөлтэй нийлүүлдэг шуудангийн үйлчилгээний урьдчилгаа төлбөр;

3) Дараах эмнэлгийн үйлчилгээнүүд:

А) Засгийн газрын тогтоол, батлагдсан хууль тогтоомжид заасны дагуу анагаах ухааны технологийг ашиглан эмнэлгээс нийлүүлдэг эмчилгээ, үйлчилгээ (эрүүгийн болон иргэний хэргийн шүүх эмнэлгийн шинжээчийн дүгнэлтээс бусад, хөгжлийн бэрхшээлийг шинжлэх, эрүүл мэндийн нөхцөл, хөдөлмөрийн чадварыг үнэлэх анагаах ухааны улсын комисс, эрүүл мэндийн байгууллагын эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний чанар, ажиллах чадварын талаарх дүгнэлт, цэргийн албан хаагчдын эрүүл мэндийн нөхцөл байдал, тэтгэвэр тогтоолгох, эмчилгээний заалт, гоо сайхны мэс засал зэрэг үйлчилгээ);

Б) Хууль дүрмийн дагуу эрх үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд шаардагдах эрүүл мэндийн үзлэг, шинжилгээ, хөдөлмөрийн хүнд болон хортой нөхцөлийг зайлшгүй тодорхойлох үйлчилгээ;

4) Энэ зүйлийн 3 дугаар хэсэгт заасан эмнэлгийн үйлчилгээг хангахад зайлшгүй шаардлагатай эмчилгээтэй холбоотой дараах үйлчилгээнүүд:

А) Хууль тогтоомжид заасны дагуу эмнэлгийн тээврийн хэрэгслээр өвчтөнийг тээвэрлэх;

Б) Эмчилгээ хийлгэх өвчтөнд эмнэлгээс хоолоор үйлчлэх;

В) Хэвтэн эмчлүүлэх эмнэлгээс өвчтөн, сахиур хамт эмчлүүлэх өрөө тасалгаагаар хангах үйлчилгээ;

Г) Эрүүл мэндийн байгууллагуудын заавал биелүүлэх шаардлага, эмнэлгийн гэрчилгээ, үйлчилгээ;

Д) Бусад эрүүл мэндийн байгууллагад үзүүлэх клиник оношлогоо, лабораторийн үйлчилгээ;

5) Хүний эд эрхтэн, сүү, цусан хангамжууд (үүнд: цусны сийвэн ба цусны эд эсүүд);

6) Шүдний эмчилгээ, үйлчилгээ;

7) Шүдний техникч, шүдний эрүүл ахуйч, эмч, хиймэл шүдний үйлчилгээ;

8) [2017 оны 4-р сарын 20];

9) Нийгмийн халамж үйлчилгээ, мэргэжлийн болон нийгмийн шинэчлэл, нийгмийн халамж үйлчилгээ, бүртгэлийн газар, хүн амын бүртгэл, нийтийн хоолны үйлчилгээ, бусад хөтөлбөрүүд;

10) Олон нийтийн сайн үйлсийн аян, түүнтэй холбоотой байгууллагаас хүүхэд болон залуучуудыг хамгаалах зорилгоор бараа, ажил үйлчилгээ нийлүүлэх;

11) Бага насны хүүхдийн болон сургуулийн өмнөх боловсролын байгууллагаас нийлүүлдэг сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээ;

12) Ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн болон их дээд боловсрол, боловсролын чиглэлээр улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн боловсролын байгууллагын үйлчилгээ, дээр дурдсан боловсролын байгууллагуудаас үзүүлж байгаа үйлчилгээ, нийлүүлж буй бүтээгдэхүүн;

13) Бусад улсын боловсролын байгууллагууд энэ зүйлийн 12 дахь хэсэгт дурдсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр боловсролын байгууллагуудыг хангах, үйлчилгээ;

14) Ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн болон их дээд боловсролын хөтөлбөрийн хүрээнд хичээл заадаг багш нарт үзүүлэх үйлчилгээ;

15) Орон нутгийн засаг захиргааны тухай хуулийн дагуу тусгай зөвшөөрөлтэй орон нутгийн засаг захиргааны төсвөөс санхүүждэг сургуулийн сурагчдыг тээвэрлэх үйлчилгээ;

16) Хөдөлмөр эрхлэлтийн ерөнхий газраас зохион байгуулсан ажилгүй иргэдийг мэргэжлийн сургалтад сургах, дадлага хийлгэх үйлчилгээ;

17) Дараах соёлын үйлчилгээнүүд:

А) Театр, циркийн урлагийн тоглолтууд;

Б) Концерт;

В) Хүүхдэд зориулагдсан арга хэмжээ, сайн дурын сонирхогчдын уран бүтээлийн үйл ажиллагаа, буяны зорилгоор зохион байгуулсан арга хэмжээ;

Г) Нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн музей, номын сан, үзэсгэлэн, амьтны хүрээлэн, ботаникийн цэцэрлэг, соёл, боловсролын арга хэмжээ;

Д) Номын сангийн фондын мэдээллүүдийг олон нийт ашиглах, фондод нэвтрэх үйлчилгээ;

18) Зохиогчийн эрх ашигласны төлбөр, түүнтэй холбогдсон эрх, ашиглалтын гүйцэтгэгч, фонограмм үйлдвэрлэгчээс хүлээн авсан төлбөр;

19) Латви улсын банкинд алт, зоосон мөнгө, мөнгөн тэмдэгт нийлүүлэх үйлчилгээ;

20) Даатгал, давхар даатгалын үйлчилгээ, туслах даатгалын үйлчилгээ;

21) Дараах санхүүгийн ажил гүйлгээ:

А) Зээлдүүлэгч зээл олгох (зуучлалыг оролцуулан), түүнчлэн зээлийн менежмент, зээлийн гүйцэтгэл;

Б) Зээлийн болон мөнгөний бусад баталгаа (зуучлалыг оролцуулан), зээлдүүлэгчийн зээлийн баталгаа хийсэн гүйлгээ;

В) Хөрөнгө оруулалт, харилцах данс, эргэн төлөгдөх бусад сангуудыг татан төвлөрүүлэх, бэлэн ба бэлэн бус төлбөрийн хэрэгслээр төлбөр хийх, итгэмжлэгдсэн этгээдийн (итгэлжлэл) үйл ажиллагааны үйлчилгээ;

Г) Төлбөрийн хэрэгсэл, үйлчилгээ үзүүлэх үйлчилгээ (зуучлалыг оролцуулан), төлбөрийн хэрэгслүүд болон бусад мөнгөний зах зээлийн худалдаа хийх (зуучлалыг оролцуулан), шинжлэн нөлөөлөх зорилгоор нийлүүлсэн төлбөрийн хэрэгслээс бусад;

Д) Хөрөнгө оруулалт, үүсмэл санхүүгийн хэрэгсэл, үнэт цаасанд оруулсан хөрөнгө оруулалтын үйлчилгээ (зуучлалыг оролцуулан) (хадгалалт, кастодиан банкны хяналт, бусад хяналт шалгалтыг оролцуулан);

22) Хөрөнгө оруулалтын менежментийн сангуудад төрөөс санхүүждэг тэтгэврийн тогтолцооны хөрөнгө оруулалт, хаалттай, нээлттэй тэтгэврийн сан, эрсдэлийн капитал сан, даатгалын компаниуд, бусад хөрөнгө оруулалтын менежмент хууль ёсны шийдвэр гаргах эрх мэдэлтэй хөрөнгө оруулалтын сан (техникийн нөөц, баталгааны санг оруулаад);

23) Цахим сүлжээ, харилцаа холбоогоор дамжуулан үйлчилгээг зохион байгуулдаг мөрийтэй тоглоом, сугалаанаас ашиг олох үйлчилгээ;

24) Ашиглагдахгүй үл хөдлөх хөрөнгө болон барилгын газрын борлуулалтыг шинжлэх, бусад үл хөдлөх хөрөнгийг худалдан борлуулах;

25) Оршин суугчдад үзүүлэх дараах үйлчилгээ:

А) Орон сууц түрээслэх (орон байрны үйлчилгээнээс бусад-зочид буудал, мотель, хөдөө орон нутгийн аялал жуулчлалын бааз, жуулчны байр)

В) [2015 оны 11-р сарын 30].

(2) Энэ хэсгийн 17 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу олон нийтийн үйлчилгээ эрхэлдэг, бусад үйлчилгээг эрхлэн явуулж байхдаа тогтмол ашиггүй байсан тохиолдолд үйлчилгээний татвараас чөлөөлнө. Хэрэв ашигтай тохиолдолд олсон ашгаа дээрх үйлчилгээг сайжруулахад чиглэсэн үйл ажиллагаанд хөрөнгө оруулсан тохиолдолд чөлөөлөлт хүчинтэй.

(3) Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу болон төрийн захиргаанд бүртгүүлсэн татвар ногдуулах этгээд, холбогдох бүтээгдэхүүний орлогын татварыг суутгаагүй бол бараа, ажил үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй.

(3¹) Татвар ногдох гүйлгээг (тансаг зэрэглэлийн бараанаас хувийн хэрэгцээнд зориулсан барааг оролцуулан бүртгэгдсэн татвар ногдуулах этгээд, бусад үйлчилгээ) бүртгэгдсэн татвар ногдуулах этгээдийн татварыг суутгаагүй, худалдан авах, ашиглахад зориулсан бараа, ажил үйлчилгээнд татвар ногдуулахгүй.

(4) Засгийн газраас тогтоосон журмын дагуу дараах бараа, ажил, үйлчилгээг татвараас чөлөөлнө.

2) Төрд хүлээн зөвшөөрөгдсөн ерөнхий болон мэргэжлийн боловсрол, их, дээд боловсрол, түүнчлэн дээр дурдсан боловсролын байгууллагуудын үйлчилгээнүүд;

3) Ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн болон их, дээд боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн хүрээнд хувиараа хичээл заадаг багш нарт үзүүлэх боловсролын үйлчилгээ;

4) Соёлын үйлчилгээ;

5) Санхүүгийн гүйлгээ;

6) Мөрийтэй тоглоом, сугалаа;

7) Үл хөдлөх хөрөнгө;

8) Оршин суугчдад нийлүүлсэн түрээсийн орон сууцны үйлчилгээ;

9) Эмнэлгийн үйлчилгээ

52¹ дугаар зүйл. Бие даасан бүлгийн гишүүд татвар ногдуулахгүй байх үйлчилгээ

Энэ үйлчилгээнд дараах нөхцөлд бие даасан бүлгийг татвараас чөлөөлнө.

1) Энэ бүлгийн 52 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 2, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 дугаар зүйлээс бусад хэсэгт энэ хуулийн 52 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу татвар ногдуулахгүй;

2) Үйлчилгээнд бие даасан бүлгийн гишүүдэд татвар ногдуулахгүй байх шаардлагатай;

3) Үйлчилгээний үнэ цэнэ нь өртгийн үнэ;

4) Үйлчилгээний нийт зардлын дүнг төлөвлөгөөний дагуу тухайн бүлгийн гишүүд хариуцдаг;

5) Зах зээлд үр дүнтэй өрсөлдөх чадвартай оролцогчийн үйл ажиллагаа (одоогийн болон боломжит) зах зээлд өрсөлдөх оролцогчдын нөхцөл байдалд нөлөөлөхгүй тул гажуудал үүсгэдэггүй.

(2) Энэ хэсгийн 1 дэх хэсэгт дараах нөхцөлийг хангасан байх ёстой.

1) Бие даасан бүлэг, түүний гишүүдийн хооронд үйлчилгээ үзүүлэхдээ бичгээр гэрээ байгуулсан байна;

2) Бие даасан бүлгийн гишүүдэд татвар ногдуулна.

3) Бие даасан бүлгийн гишүүн нь татвар ногдуулах гүйлгээ хийсэн бол татвараас чөлөөлөгдсөн гүйлгээг нотолсон бүртгэлийг 52 дугаар хэсгийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу гаргана, энэ хуулийн 52 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, мөн 2, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 дахь хэсэгт зааснаас бусад, эсхүл энэ бүлгийн гишүүдэд хамааруулахгүй.

3) Бүлгийн гишүүдэд үйлчилгээ үзүүлж эхлэхээс өмнө бие даасан бүлэг байгуулагдсан тухайгаа болон эдгээр бүлгийн гишүүд төсвийн орлогын газарт гэрээний дагуу бичгээр мэдэгдэнэ.

53 дугаар зүйл. Татвар ногдуулахгүй импортын бараа, үйлчилгээ

(1) Энэ хуулийн 52 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан барааг гадаадаас оруулахад /импорт/ татвар ногдуулахгүй.

(2) Импортээр оруулах байгалийн хийн систем, түүнтэй холбогдсон сүлжээ, ачааны хөлөг онгоцны хий, байгалийн хийн алсын шугам хоолойнд шахдаг хий, цахилгаан дулааны энерги, хөргөх сүлжээ бүхий холбогдох бараанд татвар ногдуулахгүй.

(3) 2009 оны 11 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 1186/2009 оны зөвлөлийн журамд заасны дагуу гаалийн татвар ногдуулдаггүй бараа бүтээгдэхүүнийг импортлох, барааны ачаанаас бусад тохиолдолд гаалийн татвараас чөлөөлөх, нийгмийн бүлэгт (кодчилсон хувилбар) журмын 23 дугаар зүйлд дурдсанаар татвар ногдуулахгүй.

(4) 2009 оны 11 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 1186/2009 оны зөвлөлийн журмын 23-р зүйлд дурдсан барааны ачаанаас гаалийн татварыг чөлөөлөх, нийгмийн бүлэг (кодчилсон хувилбар)-д татвар ногдуулахгүй, энэ нь бараа нь 22 еврогоос хэтрэхгүй үнэтэй байна.

(5) Худалдааны зорилгоор бараа импортлоход нийт үнэ 22 еврогоос хэтрэхгүй бол татвар ногдуулахгүй.

(7) Бараа импортлоход дараах тохиолдолд татвар ногдуулахгүй.

1) Европын холбооны байгууллагууд, тэдгээрийн төлөөлөгчид, европын атомын энергийн нийгэмлэг, европын төв банк, европын хөрөнгө оруулалтын банк, европын холбооны эрх зүйн актуудаар байгуулагдсан байгууллагууд нь 1965 оны 4 дүгээр сарын 8-ны өдөр Европын холбооны протокол, гэрээнд заасны дагуу хязгаарлахад;

2) Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт дурдаагүй, холбогдох гишүүн улсын эрх бүхий байгууллагууд хүлээн зөвшөөрсөн олон улсын байгууллагууд, олон улсын конвенцууд, гэрээ;

3) Европын холбооны нутаг дэвсгэр дэх олон улсын байгууллага, тэдгээрийн төлөөлөгчид, олон улсын конвенцийн гэрээнд заасан хязгаарлалт;

4) Хойд атлантын гэрээний байгууллагын (НАТО) нь олон улсын гэрээ хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх, НАТО-д нэгдсэн бусад улсын зэвсэгт хүчний анги нэгтгэлүүд (бүгд найрамдах Латви улсын үндэсний зэвсэгт хүчин) тэдгээрийн бүрэлдэхүүнд багтсан хүмүүс;

5) Европын холбооны 1965 оны 4 дүгээр сарын 8-ны өдрийн давуу эрх, дархлааны тухай протоколыг хэрэглэсэн бүгд найрамдах Латви улсад

бүртгэлтэй гишүүн орнууд болон гуравдагч орнуудын дипломат болон консулын төлөөлөгчийн газрууд

(8) Загасны аж ахуй эрхэлдэг этгээд, загас агнуурын аж ахуй эрхэлж байгаа этгээдийг боловсруулалт хийгдээгүй, маркетингийн зориулалттай хадгалалтанд хамаарагдсан боомт зэрэгт татвар ногдуулахгүй.

(9) Барааг түр хугацаагаар экспортолсны дараа дахин импортлоход тухайн барааг экспортолсон этгээд, гаалийн албан татвараас чөлөөлөх шаардлагад нийцсэн тохиолдолд татвар ногдуулахгүй.

(10) Гуравдагч улс буюу нутаг дэвсгэрээс (аялагч) ирэх иргэдийн хувийн тээш, авчирсан барааг импортлоход татвар ногдуулахгүй (барааг худалдаалах зорилгогүй бол)

(11) Аялагч ирэх хугацаа, ачаа, тухайн ачаа ачихдаа бүртгэгдсэн тухайг нотлох байгууллагад үзүүлэх, ачааг аялал хийх компанид авч явахыг энэ зүйлийн 10 дахь хэсэгт дурдсаныг хувийн ачаа гэж үзнэ.

(12) Бараа импортлох нь энэ зүйлд дурдсан дараах бүх нөхцөлүүдтэй нийцэж байгаа тохиолдолд энэ зүйлийн 10 дахь хэсгийн дагуу худалдаалах зорилгоор бараа импортлохгүй гэж үзнэ.

1) Ердийн бараа импортлохгүй;

2) Зөвхөн аялагчийн хувийн болон гэр бүлийн хэрэгцээнд бэлэглэх зориулалттай барааг импортлоно.

(13) Энэ зүйлийн 12 дугаар хэсэгт дурдсан худалдааны барааг импортлохгүй.

(14) Аялагчийн хувийн ачаа тээшинд оруулж ирсэн бараанд дараах нөхцөл, барааны үнийн хязгаарлалтыг харгалзан татвар ногдуулахгүй.

1) Нэг хүнд ногдох барааны нийт дүн дараах хэмжээнээс хэтрэхгүй байна.

А) Аялагч газраар ирсэн бол 300 евро;

Б) Аялагч агаарын болон далайн тээврээр ирсэн бол 430 евро;

2) 15-аас доош насны аялагчдын хувьд нэг хүнд ногдох барааны нийт үнэ 285 еврогоос хэтрэхгүй;

3) Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан барааны нийт үнэд дараах зүйлийг хамааруулаагүй болно:

А) Түр хугацаагаар оруулж ирсэн, эсхүл түр хугацаагаар экспортолсны дараа буцаан импортолсон хувийн ачаа тээшийн үнэ;

Б) Аялагчийн хувийн хэрэгцээнд шаардлагатай эм, эмнэлгийн бүтээгдэхүүний үнэ;

В) Энэ зүйлийн 15 дахь хэсэгт тодорхойлогдсон бараа үнэ;

4) Нэг барааны үнийг хэсэгт хуваагдахгүй.

(15) Онцгой албан татварын тухай хуулийн дагуу барааны тоо хэмжээ, хязгаарлалт, аялагчийн хувийн тээшинд импортоор оруулж буй тамхи, болон согтууруулах ундаа, уух ундаанд татвар ногдуулахгүй.

54 дүгээр зүйл. Европын холбооны нутаг дэвсгэрт татвар ногдуулахгүй байх бараа худалдан авах.

(1) Энэ хуулийн 52 дугаар зүйлд заасны дагуу хилээр нэвтрүүлэх европын холбооны нутаг дэвсгэрт чөлөөлөлтийг хэрэглэж болох худалдан авах бараанд татвар ногдуулахгүй.

(2) Европын холбооны нутаг дэвсгэр энэ хуулийн 53 дугаар зүйлийн 3,4,5,9 дэх хэсэгт заасны дагуу импортыг татвараас чөлөөлөх худалдан авах бараанд татвар ногдуулахгүй.

(3) Европын холбооны нутаг дэвсгэрт худалдан авах дараах бараанд татвар ногдуулахгүй.

1) Европын холбооны нутаг дэвсгэрт бүртгэлтэй татвар ногдуулах этгээд, өөр нэг улсын гишүүн эдийн засгийн үйл ажиллагаа эрхэлдэггүй, бүртгэгдсэн татвар ногдуулах этгээдийн худалдан авах бараанд татвар ногдуулахгүй;

2) Барааг энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан өөр нэг улсын гишүүн, татварт ногдуулах этгээд, үүсгэн байгуулсан гишүүн бусад улсаас шууд илгээх үед;

3) Энэ зүйлийн 86 дахь хэсэгт заасны дагуу бүртгэгдсэн татвар ногдуулах этгээд нь татварыг улсын төсөвт төлөх үүрэгтэй.

(4) Энэ зүйлийн 3 дахь хэсгийн 1-д заасан өөр нэг улсын гишүүн бүртгэгдсэн татвар ногдуулах этгээдийг төсвийн орлогын албанд НӨАТ ногдуулах этгээд бүртгүүлсэн тохиолдолд энэ хэсгийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу татвар төлөхтэй холбоотой харилцааг зохицуулна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- НӨАТ-ын тухай хууль
- <https://qsstudy.com/business-studies/advantages-disadvantages-value-added-tax>
- <https://www.quora.com/What-are-the-advantages-and-disadvantages-of-a-VAT>
- Harvey S.Rosen Public finance, Taxation and income distribution, 2011
- Монгол Улсын 2019 оны татварын орлогод хийсэн шинжилгээ, Ш.Батцэнгэл
- Keynesian economics - Wikipedia
- The expenditure-output, or Keynesian cross, model (article) | Khan Academy
- Латви Улсын орлогын статистик. 2020
<https://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-latvia.pdf>
- Латви Улсын НӨАТ тухай хууль
<https://likumi.lv/ta/en/en/id/253451>
- Европын Холбооны 2021 оны НӨАТ-ын хувь хэмжээ <https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/european-vat-rates.html>
- Европын Холбооны НӨАТ-ын чөлөөлөлт https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/vat/eu-vat-rules-topic/exemptions_en
- <https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/international-vat-and-gst-rates.html>
- <https://taxsummaries.pwc.com/latvia/corporate/other-taxes>
- Revenue Statistics OECD
<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REVLVA>
- <https://countryeconomy.com/gdp/latvia>
- Taxation (slideshare.net)
- Taiwan - Economy | Britannica
<https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=41884&ctNode=6354&mp=5>
- <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=G0340080>
- <https://www.pwc.com/sg/en/tax/assets/vat-gst-guide-2019.pdf>
- <https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=41884&ctNode=6354&mp=5>
- <https://www.ntbt.gov.tw/English>
- <https://likumi.lv/ta/en/en/id/253451>
- Latvia | History - Geography | Britannica
- Revenue Statistics OECD
<https://countryeconomy.com/gdp/latvia>
- <https://law.go.kr/LSW/eng/engLsSc.do?menuId=2§ion=lawNm&query=value+added+tax&x=24&y=31#liBgcolor10>
- <https://taxsummaries.pwc.com/latvia/corporate/other-taxes>
- <https://law.go.kr/LSW/eng/engLsSc.do?menuId=2§ion=lawNm&query=value+added+tax&x=24&y=31#liBgcolor10>
- <https://taxsummaries.pwc.com/latvia/corporate/other-taxes>
- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&locations=KR&start=2015&view=chart>
- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2019&locations=KR&start=2015>